

Червоний

Автор:

Андрій Кокотюха

Червоний

Андрій Анатолійович Кокотюха

Їм закидають масові вбивства вчителів. Бандерівцям місце в ГУЛАГу, де вони... можуть бути корисними. Замість скніти в таборах ватажок повстанців Данило Червоний наводить там лад! І нехай він планує втечу, йому, героєві чи бандиту, єдиному до снаги приборкати ув'язнених злодіїв. Як це було, розкажуть три свідки: міліціонер, чекіст і ворог народу. Не шукайте Червоного ані серед мертвих, ані серед живих, шукайте серед овіяних легендою!

Андрій Кокотюха

Червоний

Спеціальна відзнака за найкращий історико-патріотичний твір Міжнародного літературного конкурсу романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей

«Коронація слова-2012»

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

2012

© Кокотюха А., 2012

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2012

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2012

ISBN 978-966-14-4495-8 (fb2)

Жодну з частин даного видання

не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі

без письмового дозволу видавництва

Електронна версія створена за виданням:

Кокотюха А.

К59 Червоний: роман / Андрій Кокотюха; передм. В. Кіпіані; худож. Н. Переверзева. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 320 с.: іл.

ISBN 978-966-14-3875-9

Їм закидають масові вбивства вчителів. Бандерівцям місце в ГУЛАГу, де вони... можуть бути корисними. Замість скніти в таборах ватажок повстанців Данило Червоний наводить там лад! І нехай він планує втечу, йому, героєві чи бандиту, єдиному до снаги приборкати ув'язнених злодіїв. Як це було, розкажуть три свідки: міліціонер, чекіст і ворог народу. Не шукайте Червоного ані серед мертвих, ані серед живих, шукайте серед овіяних легендою!

УДК 821.161.2

ББК 84.4УКР

«Коронація слова» створює для вас нову хвилю української літератури – яскраву, різножанрову, захоплюючу, – яка є дзеркалом сьогодення і скарбом для майбутніх поколінь.

Тетяна та Юрій Логуш, засновники проекту

Міжнародний літературний конкурс романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова» був заснований за підтримки бренду найпопулярнішого українського шоколаду «Корона». Головна мета конкурсу – сприяння розвитку новітньої української культури.

Література, кіно і театр обрані не випадково, адже саме ці жанри є стратегічними жанрами культури, що формують і визначають зрілість нації.

Метою конкурсу та його завданням є пошук нових імен, видання найкращих романів, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру, і як наслідок – наповнення українського ринку повнокровною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру – якісними українськими фільмами й п'єсами.

koronatsiya.com

Війна після війни

Минуло вже двадцять років після скасування радянської цензури, та тільки тепер з'являються художні твори про інший, нешаблонний вимір Другої світової та «війни після війни», останні салюти якої прозвучали аж 1960 року, коли українські повстанці дали свій останній бій. Це і добре, і погано. З одного боку,

зацікавлений читач встиг прочитати енту кількість наукових та публіцистичних текстів про ті часи, побачив кілька документальних і художніх фільмів і загалом розуміє, що то за часи. З іншого боку, події того часу аж ніяк не пласкі, там дуже мало «білого» та «чорного».

Шкода, що так мало літераторів ризикнули осмислити той час, розкрити наміри і показати характери дійових осіб – як чільних, так і абсолютно пересічних. Драма українців, затиснутих двома тоталітарними «соціалізмами» – інтернаціональним та національним, життя «на грані двох світів», варта, щоб її розповіли. У цьому сенсі роман Андрія Кокотюхи «Червоний» приречений бути прочитаним.

Червоний – це, звісно, вигаданий персонаж. Ніякого «Остапа», командира летючої групи УПА Данила Червоного, не існувало. Це збірний образ тридцятирічних, часто безіменних героїв того часу. Героїв – саме у літературному значенні цього слова, без оцінювання. Здається, лише згадуванням горбинки на носі автор відсилає до нечисленних фото головного командира УПА Романа Шухевича. Та й не факт – чи мало таких легенів народили на початку ХХ століття волинські та галицькі мами?..

Це була війна без лінії фронту. Точніше, цей фронт звивисто пройшов через хутори, обійстя й окремі хати. Понад десять років люди краю жили в умовах, коли день і ніч належали різним «владам».

Світило сонце: це був час «советів» із українськими школами, про які так мріялося «за ляхів», де «москальки», юні вчительки російської мови – милі дівчиська – навчали дітей віршів про дружбу, честь, Батьківщину і, обов'язково, про товариша Сталіна. Це видається безглуздя, але саме їхні життя вартували найменше. Не потрібні нікому. Точніше, їхні бездиханні тіла були потрібні всім. Хлопцям з лісу – для поширення страху, хоч це була легка і непочесна здобич. Радянській владі з її пропагандою – як наочні приклади бузувірства «українсько-німецьких буржуазних націоналістів».

Коли спадала ніч, влада змінювалася. Селянин, поштар чи голова колгоспу, демобілізований вояк робітничо-селянської червоної армії, комсомолец і навіть орденносець міг виявитись месником чи різуном – називайте як хочете. І невідомо, хто давав йому наказ вирушати у ліс, – друг-провідник чи майор МГБ. Бандерівці перевдягались у червоних, а у червоних спеціальні загони видавали себе за підрозділи УПА.

Хтось не повірить, але все описане автором має документальну основу – аж до того, як спецслужба ловила повстанського ватажка «на жінку». Або те, що у 1950-х у радянських таборах Півночі діяла розгалужена підпільна націоналістична мережа. Або те, що за збирання фактів про повстанців у 70-х потрапляли в «дурку».

Читачеві, який візьме книжку до рук, доведеться пережити три окремі історії, які врешті складуться в один пазл. Спогади, записані зі слів «акторів другого плану» – міліціонера-східняка Михайла Середи, кагебіста Лева Доброхотова чи колишнього червоноармійця-танкіста Гурова, – дають можливість прожити життя Данила Червоного, бути разом з ним так довго, як цього вимагає авторський замисел. А потім... А потім, після прочитання книжки, поговоримо. Буде про що.

Вахтанг Кіпіані, головний редактор сайту «Історична правда»

Три зошити

Перш ніж запропонувати вам історію, заради якої ви взяли цю книжку до рук, вважаю за потрібне сказати кілька слів від себе.

Багато часу я не заберу. Але без мого короткого вступу непросто зрозуміти, чому публікація цих трьох зошитів під однією обкладинкою і до того ж у вигляді художнього твору для мене особисто є якщо не справою життя, то точно – результатом певних зусиль.

Звуть мене Клим Рогозний, повне ім'я – Климентій. Утім, дізнавшись, що батьки назвали мене на честь Климентія Ворошилова, який помер саме того дня, коли я народився, я поміняв паспорт. Правда, вийшло шило на мило, бо так званого першого червоного офіцера всі називали Климом, але тоді, тисяча дев'ятсот дев'яносто шостого, коли ми міняли радянські паспорти на українські, це був єдиний спонтанний протест, який я міг собі дозволити. Бо тоді мене і так усі знайомі знали як Кліма. Погодьтеся, перехрещуватися, скажімо, на Петра було б, як каже мій син-студент, тупо. І єдине, що я зміг зробити, аби самому собі не асоціюватися з радянським полководцем, – переписатися з Климентія

на Клима та помінати в паспорті дату народження. Тепер там записано 4 грудня 1969 року.

Можливо, комусь мої намагання бодай у такий спосіб вичавити з себе радянську владу видадуться щонайменше смішними. Проте я вирішив розповісти саме про цю невеличку деталь, аби пояснити, чому свого часу затявся скласти докупи три зошити та довести справу свого дядька Григорія Титаренка до кінця. Бо в цій історії моя роль дуже скромна. Найголовніше свого часу зробив саме він, мій рідний дядько.

Саме він зібрав і записав у трьох зошитах все, що вдалося дізнатися про командира УПА, чотогого Данила Червоного.

Саме на цю справу Титаренко поклав власне здоров'я й життя. А я лише знайшов зошити та довів її до кінця.

Із дядьком Григорієм я майже не спілкувався за його життя. Він був навіть не найближчим родичем: двоюрідний брат матері, або, як вона сама казала, кузен. Хоча були в нашій родині часи, коли мені здавалося – ближчої за Титаренка людини для батьків не існує. Подібне враження склалося через те, що про кузена дуже часто згадували. Правда, з віком я зрозумів: про нього говорили не тому, що він був надто близьким моїм батькам, а навпаки: вони намагалися триматися від нього якомога далі. Причому робили це часом публічно, відхрещуючись від кузена навіть під час родинних свят, коли за столом збиралася купа народу.

Тоді я ще був надто малим і, признатися чесно, вірив у те, що радянська влада – найсправедливіша та найкраща у світі, тому в неї так багато ворогів. Одним із них, поза сумнівом, батьки вважали маминого кузена. Якось я підслухав їхню розмову, тоді ж уперше почув від тата: «Правильно, що його закрили в дурдомі! Там йому і місце! Це ж краще, аніж кудись у табори, в Мордовію чи на Урал». Мама погоджувалася: «У таборі не виживе. І не перекується. До того ж він тепер у лікарні, отже, теоретично можна вважати Гришу хворим». – «Ага, краще, коли він буде хворим, – підтримав батько. – Якби його судили і посадили, уяви, чим би це вилізло нам з тобою». – «Боком би вилізло, – бубоніла мама. – Хрест на кар'єрі, сто процентів».

Мені було десять, і про кар'єру я знав лише те, що за нею женуться кар'єристи, це погано, заради кар'єри вони готові продати як рідну маму, так і батьківщину, і взагалі, кар'єра – це добре лише у світі, де панують капіталісти. Тому не зовсім розумів, через чію кар'єру переймаються батьки. Згодом, ставши старшим та розумнішим, я подумки відмотав назад події 1980 року і тепер можу скласти логічний ланцюжок.

Виявляється, маминого двоюрідного брата, журналіста Григорія Титаренка, визнали психічно хворим і помістили до відповідного лікувального закладу. А могли посадити в тюрму, причому за статтею шістдесят другою Кримінального кодексу Української РСР: антирадянська агітація та пропаганда. Хоча, швидше за все, його діяльність підпадала під статтю сто вісімдесят сьому дріб один – поширення наклепницьких вигадок, що ганьблять радянську владу. Це дозволяло закрити дядька до кримінального табору. І таким чином ні про яку політику мови й не було б. Зокрема, про таких в`язнів ніколи не заговорило б радіо «Свобода».

Така «неполітична» стаття була вигідна всім. Адже батько тоді працював інструктором у міськкомі партії, до підвищення готувався, а мама – лектором товариства «Знання», спеціалістом з боротьби з негативним впливом західної культури на нашу молодь. Обое, ясна річ, партійні, і варто лише матеріному кузенові заgrimіти за антирадянську діяльність, просування по службі для обох моїх батьків автоматично ускладнювалося.

Це потім я дізнався – батько підключив своїх знайомих по максимуму, аби дядька Григорія замість тюремної камери закрили в дурці. Спростило ситуацію те, що кузен жив у Чернігові, а це як-не-як глуха провінція за тодішніми радянськими мірками. Тобто далеко не лише від Києва, а й від Москви – з місцевими домовитися простіше. Тим більше, такому солідному чоловікові, яким вважався на той час у Чернігові інструктор міськкому партії з Києва.

Не знаю подробиць, знаю лише про результат клопотань: Титаренка надовго закрили у рівненському психоневрологічному диспансері. Потім перевели для якихось досліджень у Київ, до Павлівської лікарні, далі – назад у Чернігів, потім – до Дніпропетровська. Це була сумнозвісна психіатричка, через яку пройшов не один десяток інакодумців. Випускали на якийсь час, тоді знову забирали, і ось так тривало років шість. Далі почалася перестройка, і поволі випустили не лише таких, як мамин кузен, а й решту, більш небезпечних ворогів радянської влади.

Власне, я захопився. Бо треба сказати нарешті, за які гріхи мій дядько, Григорій Титаренко, потрапив до списку особливо небезпечних, яких треба або стріляти, або саджати, або ізолювати в дурках. Насправді нічого особливого він не робив. Не створював підпільних організацій, не був у їх складі, не поширював інформацію, почуту на радіо «Свобода», не вимагав припинити насильницьку русифікацію тощо. Титаренко поплатився лише за власну цікавість, і я назвав би цю цікавість професійною.

Мій дядько, як я вже згадував, працював журналістом у чернігівській обласній молодіжній газеті. І на свою голову почав збирати матеріал про командира УПА Данила Червоного. Точно не знаю, але, здається, Титаренко справді збирався писати на основі цих матеріалів книгу та опублікувати її на Заході. Принаймні я чув таке від батьків, частково це підтверджували деякі дядькові знайомі, з якими мені вдалося поспілкуватися.

Так це чи ні, назавжди лишиться невідомим. Але зошити Титаренка збереглися в тому вигляді, в якому він їх вів. І тепер варто сказати кілька слів про те, як знайшлися зошити. Адже без них нічого в моєму житті й не почалося б.

Сам я вже майже десять років займаюся документальним кіно. Наша студія здебільшого освоює іноземні гранти. Та це не означає, що ми викидаємо гроші на вітер, роблячи щось лише для звітності, аби отримати новий грант під нову дурницю. Згоден, є колеги, котрі цим займаються. Але документалістика, яку робимо ми, з року в рік збирає професійні призи, в тому числі – на міжнародних фестивалях. І те, що на українському телебаченні для неї дуже рідко знаходиться не просто зручний, а взагалі – будь-який ефірний час, а отже, те, що про нас мало знають удома, – не моя проблема, погодьтеся... Та мова не про мою роботу, а про тітку Олю, дружину, точніше – вдову Григорія Титаренка.

Бо це вона два роки тому почула в новинах мое прізвище, коли там розказували про чергову нашу міжнародну відзнаку, і не полінувалася, подзвонила на канал, де ці новини показували, вийшла на редакторів, тоді на журналістів і так отримала мій телефон. Для своїх шістдесяти років тітка Оля виявилася неабияк активною жіночкою.

До її дзвінка я знав лише, що мамин кузен помер 1992 року, у страшних злиднях та, звісно ж, передчасно. Шість років примусового лікування та вимушених мандрів по психлікарнях зробили свою справу. Здається, мама навіть їздила на похорон, возила якісь там гроші, але точно не скажу: на той час я жив окремо від батьків, не те щоб порвавши з ними, просто максимально обмеживши спілкування до необхідного для дотримання правил пристойності мінімуму. Товариству «Знання» після серпня 1991 року лектори потрібні не були, тож мама влаштувалася референтом у офіс однієї з новостворених партій, де вже працював тато, помінявши один партквиток на інший. Згодом мої батьки змінювали партійні офіси з тією інтенсивністю, з якою зростала в нашій країні кількість цих партій. Який у цьому смисл, я, сказати чесно, не розумів, зайнявши принципово антипартійну життєву позицію. До речі, один із перших фільмів нашої студії був присвячений безглуздості існування політичних сил, про нього заговорили, почули про нього і батьки, і навіть побачили, після чого наші стосунки якимось самі собою охололи.

Та я знову відволікаюся. Просто хочеться, аби ви зрозуміли, чому вдова дядька Григорія подзвонила саме мені, своєму двоюрідному племіннику, якого, здається, ніколи в житті не бачила. А якщо бачила, то я був надто малим, аби пам'ятати це. Коротше кажучи, тітка раптом захотіла, аби я зробив фільм про її покійного чоловіка, свого дядька. Власне, тоді я й дізнався про подробиці його так званої справи.

Тітка Оля весь цей час переховувала його записи – три грубих загальних зошити, два в клітинку, один – у лінійку. Вони всі були різними. Перший – у сірій цератовій обкладинці, другий – коричневий, із матовою обкладинкою, третій – бордовий, на дотик наче оксамитовий. Усі списані дрібним, але акуратним письмом. Я бачив інші рукописи мого дядька, там він писав інакше. Тітка називала таке письмо лікарським, і справді, зазвичай Григорій Титаренко писав, наче лікар на рецепті чи в медичній картці – хріна з два розбереш без дешифратора. Проте у зошитах ніби приборкував своє письмо, випишував літери старанно, ніби прагнув запахати в зошит певного обсягу максимальну кількість інформації, та ще й щоб написане міг розібрати хтось, окрім нього.

Усі зошити пронумеровані, хоча тітка Оля пояснила: насправді спочатку Титаренко списав зошит під номером «один», сірий, тоді – той, що під номером «три», оксамитовий, і нарешті – той, якому він присвоїв другий номер, уполовину тонший і навіть не списаний до кінця. Це означало: інформацію він збирав не в тому порядку, в якому планував оприлюднити. І саме через те, що людина, з чиїх

слів дядько робив записи в зошит під номером два, виявилася останньою, з ким він бесідував, йому і вдалося довести роботу до завершення хоча б у рукописі.

Бо, як розповіла тітка Оля, попався їй чоловік саме під час цієї, третьої зустрічі. Адже його співбесідником був відставний полковник КГБ, а вони свою професійну пильність не втрачають навіть на пенсії. Спочатку прийняв молодого допитливого журналіста, приділив йому кілька годин своєї уваги, охоче поділився спогадами про те, як ганявся за командиром УПА Червоним. А вже потім, коли Титаренко пішов, дав знати, куди слід: ходить тут один тип, ставить запитання, яких не повинен ставити, збирає інформацію, яку напевне збирається спотворити, ну і таке інше.

Він, Григорій, це відчував, сказала мені тітка Оля при зустрічі. Бо вже півроку займався історією Червоного, повністю занурившись у матеріал і разом ставши аж надто обережним. Особливо після того, як розшукав нарешті людину, чия розповідь записав у сірий зошит. Саме відтоді Титаренко почав конспіруватися, а всякий, хто перетворюється на підпільника, дуже швидко відточує відповідну інтуїцію. Дядько знав, що рано чи пізно його вирахують, та вже не зупинявся – хотів швидше звести почуте до купи та переправити через кордон, нехай навіть у сирому вигляді.

Так, принаймні, говорила мені його вдова, називаючи мене Климком: «Розумієш, він був готовий до того, що його приймуть. Але, думав, це станеться на етапі, коли він почне шукати прямі виходи на тих, хто зможе передати рукопис по відпрацьованих каналах. Там напевне відстежували всі стежки, але ж однаково тексти залишали країну швидше, ніж КГБ ловив їхніх авторів. Він у одному прорахувався, Климку, – недооцінив того старого чекіста. Не подумав, що у свої вісімдесят заслужений працівник КГБ, орденоносний полковник Доброхотов, щось запідозрить і дасть маячок своїм молодшим колегам».

Дядька, як вона думає, пасли десь півтора місяця. Очевидно, в КГБ вважали – Титаренко справді пов'язаний з дисидентами. Тож чекали, поки вийде на прямий контакт, щоб пов'язати відразу всю групу. Це вигідніше для чекістів – рапортувати про знешкодження антирадянського, та ще й націоналістичного угруповання, аніж затримувати одну людину. Проте Григорій на той час не мав жодного виходу на Захід, тож спочатку хотів завершити свою працю, а вже потім шукати потрібні контакти. Тому щодня після роботи, а по вихідних – з ранку до вечора, сидів за друкарською машинкою і передруковував рукописні нотатки.

Дружина, між іншим, працювала разом із ним у редакції «Комсомольського гарту» друкаркою, та дядько відразу ж заборонив їй навіть наблизитися до машинки. «Він казав: у разі чого на клавішах не знайдуть твоїх відбитків і ти завжди зможеш відмазатися: мовляв, нічого не знаю, писав якусь книгу, всі журналісти рано чи пізно сідають за романи, нікому не показував», – пояснювала тітка Оля. І, зрештою, той розрахунок виправдав себе: вона не пішла як спільниця.

Очевидно, за їхньої відсутності в квартирі кілька разів робили обшук, припускала тітка. Бо як інакше пояснити, що за Титаренком прийшли саме тоді, коли він завершив передруковувати. Рукопис відразу конфіскували, шукали копії та разом іншу заборонену літературу, навіть просили видати зброю, якої Григорій навіть в армії у руках і не тримав, бо служив у будівельному батальйоні – стройбаті. Але нічого, звісно, не знайшли, навіть зошитів: їх тітка Оля потай виносила з дому та ховала по різних закутках. Один – у матері, в селі, в льосі, через що його трохи повело від вологи. Другий – на роботі, серед старих газетних підшивок, складених у шафі машбюро, і туди, до того суцільного скупчення сірої пилюки не часто хтось наближався. Його вдалося заховати там, бо він був найтоншим, удвічі меншим від двох інших. Третій – на горищі їхнього будинку, від якого мала ключ. Вони жили на останньому, п'ятому поверсі, просто біля ляди, яка вела через горище на дах, тому тітку призначили відповідальною за ключ – ось так це називалося.

Прочитавши рукопис, компетентні органи визнали його однозначно антирадянським, і постало питання: що робити з автором. Ось тоді в справу втрутився мій батько, і за деякий час всі, від кого це залежало, домовилися: раз не знайшли прямий зв'язок Григорія Титаренка з українськими буржуазними націоналістами, а рукопис він не встиг оприлюднити, навіть дружині не показував та не читав, агітація та пропаганда тут можуть вважатися суто формальними. Швидше, він займався поширенням свідомо неправдивих відомостей про ствердження радянської влади на Волині у повоєнний час та місця позбавлення волі, де відбували належне покарання зрадники батьківщини. Тобто виклав усе це на папері, але поширити не встиг, бо органи виявилися настільки компетентними, що втрутилися вчасно.

У такому випадку краще визнати, що в Титаренка не все гаразд з головою. Справді, хто при здоровому розумі зятято строчитиме на машинці ночами всю ту антирадянську маячню... За словами тітки Олі, дядько не надто опирався. Він обрав між тюрмою, судом та зоною, про які знав зі своїх записів аж надто добре,

божевільню – теж тюрму, але, як йому здавалося, трошки іншу. Зрозуміло, що він помилявся щодо можливостей радянської репресивної психіатрії. Але й тут іншого виходу йому не лишали. Хіба накласти на себе руки.

А тітці Олі дали спокій, але вона ще довго не наважувалася забрати зошити зі сховків. До того ж, за роки так званого лікування Титаренко забув про їх існування. Узагалі доходило до того, що він переставав упізнавати сам себе. Коли його нарешті випустили, тітці вдалося частково відновити його нормальний стан. Правда, ніким, крім кочегара та двірника, він працювати вже не міг. Ніхто, крім, звісно ж, моїх батьків, не знав справжньої причини, чому Григорія помістили в психіатричку, тому його дружину переважно жаліли. А те, що до Титаренків приходили з обшуком, теж списали на хворобу мого дядька: так, мовляв, його переключило, що міліцію довелося викликати.

Ну, ось така історія трьох зошитів, переданих мені вдовою Григорія Титаренка. Чому тітка Оля не зробила цього раніше? Цього вона мені до ладу не пояснила. Чи то не до зошитів було, бо після смерті чоловіка треба було якось жити далі. Чи то не знала, у чиї руки їх слід віддати, щоб вчинити правильно і праця не пропала. А може, просто відчула, як стрімко та раптово наближається старість, ось і злякалася, що не встигне довести до кінця те, заради чого поклав життя її чоловік, помре ось так раптово та передчасно, як дядько Григорій.

Так чи інакше, я отримав несподівану спадщину і почав читати.

Насправді головну проблему визначив для себе відразу. А саме: сьогодні, коли інформації про визвольний рух на Західній Україні, в моєму випадку – на Волині, відомостей про діяльність ОУН – УПА та історій про партизан і бандерівців опубліковано дуже багато, і всі вони – різні, розповідь про повстанського командира Данила Червоного напевне не справить такого враження, яке могла справити тоді, тисяча дев'ятсот сімдесят дев'ятого. Адже для Титаренка, як я розумію, все почалося зі звичайного нарису, який за завданням редакції він мусив написати у свій «Комсомольський гарт» до чергового Дня радянської міліції.

Саме так він, тридцятирічний чернігівській журналіст, котрий, як і всі, народжені в СРСР, був жовтеньом, піонером та комсомольцем, і, як обмовилася тітка Оля, подумував про перспективу вступу в комуністичну партію, познайомився з

Михайлом Середою, пенсіонером, відставним капітаном міліції. Молодіжна газета замовила нарис про те, як у повоєнні часи міліціонери героїчно боролися з бандерівськими недобитками. Точніше, саме такого завдання – писати про сутички міліції з бандерівцями, Григорій не отримував. Просто сказали: героя його майбутнього нарису, такого собі Середу, тисяча дев'ятсот сорок сьомого року відрядили з Чернігівщини на Волинь, для підсилення тамтешніх правоохоронців. У той час на Західну Україну, було, направляли фронтовиків, людей із бойовим досвідом. Бо там треба було не просто працювати за міліцейським профілем, а й по-справжньому воювати. Там, вважайте, фронт, казали ім. Умови, максимально наближені до бойових. Ну, ось головному редактору й здалося, що ветерану міліції Михайлові Середі є що розказати про той період свого життя. Це мусив бути героїко-патріотичний нарис, і він, власне, таким і вийшов. Решта закарбувалася в пам'яті Титаренка.

Чому, власне, пенсіонер розповів журналістові все те, що дядько записав у свій перший зошит, не знає навіть тітка Оля. Не збереглося цього і в дядькових записах. Я ж тим більше не можу цього пояснити. Мабуть, Середу просто прорвало, хоча до того він мовчав три десятки років. Як я вже згадував, до Дня міліції, тобто десятого листопада тисяча дев'ятсот сімдесят восьмого, Григорій таки написав, а газета надрукувала нарис про героїчну боротьбу міліціонерів із бандерівцями, але то був інший текст, бо в тітки Олі зберігався пожовтілий примірник. Ну, зрозуміло, що Титаренко не міг повернутися після інтерв'ю ні з чим. Але чи вигадав він ту героїчну історію, з якої зробив газетний нарис? Швидше за все – після прочитаного в першому зошиті я припускаю таку можливість – вони з Середою домовилися: він напише саме так.

Утім, доконаним фактом є те, що почута, а згодом записана історія відразу й назавжди змінила ставлення вчорашнього комсомольського активіста й потенційного члена партії до українського повстанського руху на Заході тоді ще Радянської України. І, що не менш важливо, докорінно змінила його ставлення до оспіваних у сотнях пісень, книг і фільмів радянських чекістів.

Недарма навесні наступного, тисяча дев'ятсот сімдесят дев'ятого року мій дядько зняв з ошадної книжки триста карбованців – дві своїх місячних платні, грубі гроші на той час, і взяв відпустку, помінявшись із колегою, щоб той замість нього зміг відпочити влітку, зібрався та поїхав до Ленінграда. За десять днів він повернувся в глибокій задумі, помітно пригнічений, але зі списаним блокнотом. Наступну відпустку Григорій провів, старанно переписуючи в новий, щойно куплений зошит почуте від такого собі Віктора Гурова. Тоді тітка Оля не знала,

хто такий цей Гуров і як Титаренко розшукав його під Ленінградом. Це тепер, прочитавши той зошит, я можу сказати: мій дядько-журналіст розшукав колишнього «ворога народу», в'язня, засудженого за зраду батьківщини, котрий сидів у одному таборі з Данилом Червоним. І не лише на власні очі бачив, що там відбувалося, а й брав активну участь у тих кривавих подіях.

Урешті-решт, після, як казала тітка, тривалих вагань, Григорій розшукав у Києві заслуженого чекіста, відставного полковника КГБ Лева Наумовича Доброхотова. На це прізвище в першому зошиті, тобто у спогадах міліціонера Михайла Середи, я натрапив лише раз. Проте щось підказало: саме відставний капітан, як тепер кажуть, злив Доброхотова журналістові у бесіді, як то кажуть, не під запис, усно. Зошит зі спогадами чекіста виявився вкрай необхідним. Тонший, списаний не до кінця, проте саме він доповнив загальну картину, остаточно закріпивши за Червоним образ, який хотів відтворити у своєму рукописі Титаренко.

Повторюся: Григорій уже від знайомства з Середою ходив по краю, а його крах був питанням часу. Єдине, чого б, можливо, вдалося уникнути моему дядькові – передчасного арешту. Рукопис міг би перетнути кордон таємними каналами. Отже, фахівець своєї справи журналіст Титаренко розумів: без спогадів старого лиса Доброхотова все решта – уривки, клаптики, що не тримаються купи.

Він ризикнув. Результат – ці зошити вдалося підготувати до публікації лише через тридцять років.

Ну от тепер додаю кілька пояснень від себе.

По-перше, мій дядько не записував за своїми співбесідниками слово в слово. Якби запис вівся на диктофон чи відеокамеру, я міг би поручитися, що Середя, Доброхотов і Гуров говорили саме так, як відтворив мій дядько, а не інакше. Звісно, він фіксував лише ключові фрази, котрі могли б потім нагадати, яку саме думку розвивав його респондент у той чи інший момент розмови. Не володів Титаренко і стенографією, в усьому покладався на чіпку пам'ять, а отже, згодом, коли старанно переписував почуте в окремий зошит, напевне відходив від достеменного трактування подій співрозмовником, поза сумнівом додаючи щось від себе. Безперечно, це жодною мірою не спотворювало загальний зміст, проте написане й близько не нагадувало ані стенограму, ані тим більше – протокол допиту. Вийшло так, що Григорій Титаренко, відкинувши емоції, котрі напевне

зринали під час живої розмови, залишив сам голий, сухий, позбавлений непотрібних сентиментів фактаж. По суті, в кожному зошиті є завершена історія, розказана, а точніше – записана від початку до кінця. Тому я не готовий поручитися, що герої переповідали саме так, у такій послідовності, як записав професійний журналіст Титаренко. Повіriamo на слово не лише тим, з ким він розмовляв, а й самому Григорію – ясно, що тепер Середи, Доброхотова та Гурова нема серед живих, тож ані підтвердити, ані заперечити слова, вкладені в їхні уста моїм дядьком, вони не зможуть.

По-друге, Титаренко збирався публікувати свої зошити на Заході. Саме тому, сідаючи за рукопис, мимоволі надавав цим записам вигляд швидше не журналістського нарису, а повноцінного літературного твору. Звісно, текст загалом потребував редагування. Але факт, що журналіст хотів переробити почуте на документальний роман, підтверджується хоча б наявністю в ньому діалогів. Тобто Титаренко вирішив відійти від монологу, котрий передбачає відповідь співбесідника на його запитання, а частково переробив кожен оповідь на невеличку повість.

Я дозволив собі реально втрутитися лише у зміст другого зошита, тобто в розповідь Доброхотова. Зрозуміло, що відставний чекіст відверто вихвалявся своїми подвигами. Але багато про що Лев Наумович не говорив та багатьох тем не зачіпав – не вважав за потрібне. Проте окремі фрагменти його розповіді потребують сучасних пояснень і коментарів, тому я розбавив ними розповідь Доброхотова, намагаючись переповідати лише суть та з надією на те, що сучасні читачі прекрасно розуміють, чого саме недоговорював, а то й відверто замовчував офіцер НКВД – КГБ.

Таким чином, мені лишалося тільки знайти й витратити час на те, аби віддати зошити на комп'ютерний набір, потім – суттєво зредагувати ці тексти, надавши їм більш сучасного вигляду та звучання. Звісно, по ходу справи я не міг не додати щось від себе. Але це не додатковий фактаж – мені просто не було коли його збирати. Та й все, викладене в зошитах, цінне саме по собі, без додаткових навантажень. Нехай уже потім фахівці розбираються, що тут правда, а що – художня література. Коли, завершивши свою частину роботи, я переглянув усе від початку до кінця, зрозумів: рукописні записи Григорія Титаренка, зроблені в 1978–1979 роках, мимоволі стали схожі на героїко-пригодницький роман, створений на документальній історичній основі. Тобто по суті я пропоную вам історичну гостросюжетну драму.

Чи схвалив би це автор записів, мій дядько Григорій Титаренко? Не знаю. Але ж він прагнув публікації, тож факти, викладені в зошитах, не спотворені та не перекручені. Тітка Оля як перша читачка лише плакала в окремих, найдраматичніших місцях, та загалом не заперечувала. «Якщо таким чином про це дізнається якомога більше людей в Україні, я буду тільки рада. І дядько твій напевне був би щасливим», – ось що сказала вона, повертаючи мені прочитаний за ніч рукопис.

Власне, це і є третя обставина. Аби зошити списав той-таки уродженець Волині чи взагалі – будь-якого регіону Західної України, я, скажу вам чесно, не певен, що взявся б випускати його у світ. Бо їм це близьке, вони з цим росли та жили, вони приймають партизанську боротьбу УПА з німцями та радянською владою як складову в боротьбі за українську незалежність. Приймають з усіма можливими обмовками, попри численні «але», яких повно в історії українського повстанського руху. Натомість і моему дядькові, Григорієві Титаренку, і тим, з ким він говорив, – Михайлові Середі, Вікторові Гурову, навіть чекістові Леву Доброхотову, все це близьким не було. Так само, як і мені, народженому в Києві. Адже двадцять років із моїх сорока двох мене виховували в тому дусі, що бандерівці – це вороги. Уже потім я переконався: так, вороги – але вороги німецької окупації та радянської влади. Ті, хто розповідав моему дядькові історії про зустрічі з командиром УПА Данилом Червоним, не змогли приховати свого ставлення до нього.

Той-таки чекіст Лев Доброхотов визнавав Червоного справжнім героєм. Я уявляю собі, як старий лис щиро зітхає під час розмови з Титаренком, котрого вже зібрався здати в КГБ: ех, мовляв, шкода, що в нас таких бійців не було... Ось чому я вирішив дати хід публікації зошитів: це – сторонній, а отже – незалежний, як я вважаю, погляд на те, що відбувалося не лише на Волині, а й на всій Західній Україні, та навіть у всьому Радянському Союзі в повоєнний час.

Ну, і ще трошки – про те, що може збурити в того, хто читатиме ці зошити, купу запитань.

Відразу скажу: оригінальний рукопис написаний російською мовою. Співбесідникам журналіста Титаренка так було зручніше. Тітка Оля говорила, що дядько, коли вже передруковував текст на машинці, відразу перекладав українською. Але машинописні сторінки, як відомо, конфісковані й зникли десь у архівах радянської держбезпеки. Та навіть без огляду на це я вирішив:

правильно буде подавати тексти зошитів українською. Причому – повністю, «українізуючи» навіть радянських міліціонерів, чекістів, адміністрацію й охоронців концтаборів ГУЛАГу, а заразом – контингент, тобто кримінальних злочинців, які ніде й ніколи, особливо тоді, в описані часи, українською мовою між собою не спілкувалися. Нехай це вас не бентежить, так само, як попустіться, коли почуєте жаргонне табірне слівце в українській версії.

Якби це робилося для телебачення чи кіно, тоді, звісно, я б лишив пряму мову своїх персонажів такою, якою вони звертаються до операторської камери. Проте коли йдеться про писаний та друкований текст, я залишаю за собою право відмовитися від практики, коли з волі автора вороги України говорять виключно російською, та ще й матюкаються, а її герої – навпаки, вживають літературну українську, демонструючи при цьому високий як для людини без вищої освіти рівень мовної культури. Признатися, мене влаштувала та обставина, що далі герої говоритимуть від себе, тобто – прямою мовою. Усі огріхи та неточності можна списати на те, що з моїм дядьком спілкувалися живі люди – навіть старий чекіст Лев Доброхотов лишився для мене таким. Хіба що залишаю за собою право писати назву лиховісного органу держбезпеки, не перекладаючи аббревіатуру українською мовою, а прямо так, як її запам'ятали, – НКВД, МГБ... Це звучить лиховісніше, безнадійніше, страшніше... Саме тому ми радіємо, коли така безвідмовна машина в боротьбі з нашими героями дає збої.

Здається, все. На цьому свою місію вважаю завершеною. Необхідне в нашій ситуації вступне слово трошки затягнулося. Тому лишаю тебе, читачу, сам на сам із цією історією. Настільки ж реальною, наскільки й неймовірною...

Ваш К. Рогозний

Зошит перший

МИХАЙЛО СЕРЕДА

Україна, Волинь, осінь 1947 року

Досі не готовий сказати, чим для мене є та історія.

Ну, коли я після війни опинився на Волині та близько, як на мене – аж надто близько познайомився з бандерівцем Червоним: подарунком долі чи, навпаки, її прокляттям. Знаєш, ще кажуть – вискалом.

Саме так, вискал долі, десь я це прочитав. У якійсь газеті. Ваш брат-журналіст ще не таке напише для красивого слівця. Але саме з того часу на деякі речі, котрі як офіцер міліції мусив вважати очевидними й правильними, я дивився з певним сумнівом.

А от наш брат опер насправді повинен сумніватися у всьому – професія така. Мене ніхто цього не вчив, це про таких, як я, кажуть – вони, мовляв, університетів не закінчували. Просто завжди вважав так: кожен міліціонер, хоч простий вуличний постовий, хоч великий начальник, мусить вирішити, зі злочинцем має справу чи з нормальною чесною людиною. Дуже просто наставити на когось наган і назвати бандитом. Після війни так і було – як не ти витягнеш зброю, бандюга зробить це раніше за тебе. І думати не буде. Ти ж при цьому ще й мізкувати мусиш: стріляти, не стріляти, якщо стріляти – то куди, валити його на місці чи смалити в ногу чи плече...

Взагалі, такі були часи: чоловіки мали при собі зброю просто так, для самозахисту. Бо хто його зна – раптом я міліціонер несправжній! Перевдягнувся у форму – усе, приїхали. Скільки тоді таких справ було, але, напевне, про це якось іншим разом...

Так от, про зброю я не брешу. Після війни, особливо в перші повоєнні роки, такого добра по містах та селах вистачало. Далеко ходити не треба, ось хоч до найближчого лісу. Туди, де йшли бої. Там навіть тепер можна знайти людські кістки. А тоді зотлілі трупи хоч наших бійців та командирів, хоч німецьких, хоч розстріляних мирних жителів таки дуже лякали, брехати не буду. Але не надто дивували – факт. Ось там, на місцях боїв, трофеїв – хоч греблю гати – і пістолети, і кулемети.

Особливо щастило тому, хто знає, де шукати військові склади. Партизани часто робили такі, а коли відступали – бувало, лишали зброю та боеприпаси просто

в підземних арсеналах.

Тому в міліцію брали насамперед тих, хто мав бойовий досвід. Нехай у нас, фронтовиків, не було відповідних знань та досвіду оперативно-розшукової роботи. Звісно, відкривалися якісь там курси, Кримінальний кодекс ми читали... Але для чого книжка, коли ловиш грабіжника на гарячому, а він, не думаючи довго, гатить із німецького парабелума. Жодна брошура не навчить, як діяти в подібній ситуації, поки в тобі дірок не нарobili.

Я ось так у міліцію і потрапив.

Коли війна почалася – саме служив строкову. Наша частина стояла під Курськом, тож на фронті, вважай, із перших днів. Ще до служби я цікавився технікою, машинами всілякими. Тому мене направили з Чернігова в Ріпки, на тамтешню МТС. З Ріпок і пішов у армію. Умів водити машину, тож на фронт пішов у складі автомобільного батальйону – як війна почалася, їх на місцях дуже швидко формували, а кожен водій був на вагу золота. Крутив ото бублика на полуторці, боеприпаси возив і не тільки – усе, чим завантажать. Потім пересів на «віліс», возив нашого комполку, Калязіна. Та це не означало, що для мене війна була якоюсь інакшою – піди спробуй проскочити під обстрілом! У сорок третьому під Курськом мене серйозно поранили, ну, а потім, коли повернувся у стройову частину, знову осідлав знайому вантажівку. На ній доїхав до Варшави, там удруге поранили, цього разу – серйозніше, насилу вичухався. Додому, в Чернігів, повернувся офіцером, молодшим лейтенантом... і, як з'ясувалося, сиротою.

У місті залишилися батьки та молодша сестричка. Як німець попер, вони втекли недалеко, в село, думали відсидітися в родичів. Ті мені потім усе й розказали. Коли німці прийшли і почалася окупація, сестру забрали на роботу до Німеччини. Мама, побачивши припис від німецької влади, заголосила, кинулася на тих, хто прийшов по сестру, не пускала. Тоді поліцай, котрий припхався разом із німецьким офіцером, узяв та й застрелив її.

Батько пережив маму на півроку, помер тієї ж зими. Кажуть – з голоду. Тулилися всі разом у сільській хаті. Авжеж, не жирували – куди там жирувати, але й з голоду не пухли. Село ж таки, яке не яке господарство. Навіть якщо вигребуть запаси для потреб німецької армії, щось залишиться. Де трое годується, там і четвертий проживе. Тільки рідня, коли я повернувся та про все розпитував, пояснила: батько сам чим далі, тим частіше від їжі відмовлявся. Наче сам себе

голодом заморив. Де сестру шукати, теж ніхто не знав. Від неї звістки взагалі жодної. А Чернігів розбомбили до чорної землі, живого місця не лишили, самі руїни. І нашого будинку, що стояв майже в самому центрі, теж не залишилося. Поки німці полонені все наново будували, народ у землянках кантувався. Обком, райком, інші владні установи – всі теж у землянках чи в бараках.

Коли запропонували йти в міліцію шофером – не дуже й перебирав. Возив одразу начальника відділу з боротьби з бандитизмом, тільки недовго. Він сам запропонував мені перейти у відділ, на оперативну роботу. Людей не вистачало – це раз. Знову ж таки, бойовий досвід – це два. Бандити під час однієї операції відразу трьох оперативників поклали – це три. Людей катастрофічно не вистачало, як кажуть – кадровий голод. Ну, і як сказав сам начальник: «Ти, Мишко, мужик із головою, а голова не порожня. Нема чого бойовому офіцеру задурно бублика крутити, для такого діла он солдат чи ефрейтор згодиться». І відразу, як оформили переведення, підвищили у званні – тепер одягнув міліцейську форму з лейтенантськими погонами.

А десь так за два роки, улітку сорок сьомого, якимось макарком розшукав мене колишній командир полку. Я не особливо здивувався. Навіть зрадив, що той живий, бо після госпіталю так нічого про нього й не чув. У тому, першому листі Дмитро Петрович Калязін нічого аж такого важливого не писав. Просто розповів, як знайшов мене, цікавився моїми справами. Заразом розказав: служить тепер начальником міліції у невеличкому селищі Олика, це недалеко від Луцька, Західна Україна. Я відписав: так. мовляв, і так, живу в рідному Чернігові, батьки загинули, сестра пропала безвісти, теж служу в міліції. Ще й не стримався – пожартував: не начальником, звичайним оперативником, бандитів ловлю. Приписав також – хто б міг подумати...

За місяць відповідь: збирайся, товаришу лейтенанте, свої надійні люди тут потрібні. Становище в регіоні дуже складне, подробиці – на місці, як прийдеш. І писав так, ніби питання про мое переведення вже вирішене. Це я тоді так подумав, навіть рішення не прийняв, вирішив із цим переспати. Тільки на ранок викликає мене до себе наш начальник в кабінет і каже тоном, якому не заперечують: так і так, є відповідний наказ, згідно з яким лейтенанта міліції Середу Михайла Івановича направляють на нове місце служби і тепер він буде в розпорядженні управління міліції Луцького районного відділу МВС.

Звісно, для мене не стало новиною, що на звільнених територіях Західної України, Прибалтики та частково Білорусії є націоналістичні банди, котрі всіляко

заважають остаточному утвердженню радянської влади на місцях. Я навіть чув по радіо виступ якогось компетентного чоловіка з Москви, прізвище тепер не згадаю. Він тоді заявив: ці групи залишили після відступу німці, аби в такий спосіб у безсилій люті максимально шкодити переможцям, сіяти паніку серед місцевого населення, з останніх сил боротися з завоюваннями Леніна – Сталіна. Але тоді, слухаючи це, я навіть уявити не міг, що незабаром сам візьму участь у боротьбі з націоналістичним бандерівським підпіллям.

Так у середині вересня 1947 року я опинився на Волині. Удома, як уже сказав, мене нічого не тримало: житло тимчасове, у казармі, переобладнаній під гуртожиток для міліціонерів. Заводити сім'ю не було коли, та й, якщо чесно, я вирішив поки не поспішати з цим. Мені лише двадцять сім стукнуло, війна позаду, життя попереду. Але поки ганяюся за бандитами, поки цю наволоч із коренем не вирвали, ніхто не гарантує мені особистої безпеки. Познайомлюся з хорошою дівчиною, розпишемося, дитина народиться – а ну як мене застрелять під час чергової операції чи того гірше: підріжуть у темряві з-за рогу. Не хочеться залишати після себе вдів та сиріт у мирний час, досить того, що війна наробила. Тому збори вийшли короткими: фанерний чемодан із речами, фронтний «сидір» через плече – і вперед, на Захід.

2

Хоча через Олику проходила залізниця, полковник Калязін зустрів мене на вокзалі в самому Луцьку.

Обнялися, наче не начальник та підлеглий, а старі бойові товариші – так, власне, й було. Калязін поводив мене по різних кабінетах, за півдня оформили всі папери, сіли в його машину і дісталися до Олики, ще навіть не сутеніло. Від обласного центру містечко лежало недалеко – якихось три з гаком десятки кілометрів. Власне містечко чи, як значилося в документах, селище міського типу видалося мені затишним і аж надто тихим. Побачив старовинний замок польських князів та костел – лишилося з часів, коли тут панувала польська шляхта. Ще церкви та синагога, які позачиняла вже радянська влада: а й справді – для чого, релігія – опіум для народу. Тут я підтримую політику партії й уряду. Нехай ці споруди слугують для потреб влади, ось хоча б як панський маєток, де тепер розмістилася міліцейська управа.

У кабінеті Калязіна ми нарешті сіли за стіл. Хазяїн застелив його газетою, досі назву пам'ятаю – «Вільний шлях». Видобув із сейфа та порізав на газетному аркуші товстими шматками сало, хліб, розклав холодну картоплю «в мундирі», поклав накруто зварені яйця. Тоді вийняв із шухляди стола – старовинного, здається, дореволюційної роботи – флягу, машинально збовтав, розлив самогон по гранчаках.

– Продукт перевірений, – мовив. – Вміють у тутешніх селах горілку робити, нічого не скажу. У нас у селі далі бражки діло не йде. Не доходять руки в мужиків – просто так хлебчуть.

Полковник Калязін, як я знав, народився у селі Рязанської губернії. Не без гордості якось сказав, що єдиний із села вибився в люди, став червоним командиром. Коли на побування приїжджав, село кілька днів гуляло. Навіть якби він не попередив, мене ніщо не зупинило б від того, аби випити: на фронті мав справу з чистим спиртом, хоч медичним, хоч авіаційним, а скільки всього доводилося вливати в себе, крім спирту, краще помовчу. Правда, мені як шоферу особливо пригощатися не можна, та свої наркомівські стограм я справно отримував і, якщо не було нагоди випити, зливав у флягу. Частенько для того доводилося використовувати не одну фляжку, тому в мене в машині завжди було вдосталь спиртного. Часом навіть старші офіцери через Калязіна просили позичити в мене. Хоча спирт чи горілку не позичають, іноді комсклад таки віддавав – то коньяком, то «казенкою», то й трофейним німецьким шнапсом. Пізніше Калязін навіть називав мою машину пересувним трактором.

Я стиснув гранчак у долоні, підняв і гойднув ним у бік полковника:

– Будьмо, командире, – так неофіційно я називав його без сторонніх.

– Будем крепкі, лейтенанте, – погодився начальник.

Почаркувалися, і він випив одним махом, навіть не скривися – ото вже звичка. Мені ж відразу наче вогнем обпекло горло й нутрощі – таким міцним виявився самогон, хоч і йшов він м'яко. Не витримав, покривився, хекнув і швиденько зажував шматком сала. Градусів п'ятдесят, як не більше.

– Ну, і яка тут обстановка? – запитав, прожувавши.

У загальних рисах Калязін ввів мене в курс справи ще вдень. І натякнув, хоч я і без нього зрозумів: докладніше поговоримо згодом. Тепер, мабуть, і настав час для розмови. Та й сам Калязін не тягнув – відразу перейшов до справи.

– Обстановка, Михайле, максимально наближена до бойової.

– Ну, це я чув...

– Від кого?

– Так, краєм вуха... По радіо, і газети писали...

– Радіо, газети... Це все добре... Правильно це все, газети й радіо...

Калязін налив ще по одній, та пити не поспішав, дивився на мене якось дивно. Я не надто зрозумів його погляд: так дивляться батьки чи старші брати на нерозумних хлопаків, котрі пішли – ось так запросто – погладити здоровенного дворового собаку. Тому мовчав, чекаючи продовження розмови. Полковник не зволікав.

– Звідси, лейтенанте, треба зведення передавати. Щодня. Як товариш Левітан читав, – тут він випростав спину, розправив плечі й спробував відтворити знайомий всім голос головного диктора країни: – «От советского Информбюро! Сегодня, двадцать второго сентября...» Ну, і таке інше. – Калязін знову заговорив своїм нормальним голосом: – Нічого тобі, Мишко, по радіо не скажуть. І в газетах не напишуть, – він присунувся ближче, поклавши лікті на стіл. – Я після війни у комендатурі працював, недалеко звідси, на Львівщині. Потім сюди перекинули, спочатку теж у комендатуру, а згодом – начальником міліції. Чесно кажучи, на начальника сам зголосився – попередника вбили. Знаєш, як убили? – Він нахилився ще ближче, поплескав долонею по газетному аркушу. – Газета про таке не напише. Серед білого дня підкотила сюди, до міліцейської управи, «емка», вийшли троє, навіть не ховалися. З автоматами, один у цивільному, на двох – галіфе та кітелі, чи німецькі, чи польські. Хрін розібрали ті, хто це бачив. Ось так, просто, на очах у людей поклали на місці двох міліціонерів, тоді ввірвалися в цей кабінет, – Калязін обвів його рукою, – і розстріляли начальника міліції в три руки. Знову сіли в машину, розвернулися, поїхали. Виїхали за Олику, там біля лісу кинули. Гранатою підірвали на прощання. І це, лейтенанте, тільки один епізод. Можу ще розказати, тільки боюся – ти найближчим часом сам

більше побачиш.

Тепер мій бойовий командир випив без чаркування. Я наслідував його приклад, зажував половинкою картоплини, тоді запитав:

- Відомо, хто це зробив?

- Бандерівці, - розвів руками Калязін. - Тут усі лиха - від бандерівців.

- Чого вони лютують? Я щось чув по радіо...

- Знов ти про своє радіо! - роздратовано відмахнувся начальник, мов від набридливої мухи. - Лютують, бо бандити! Від безсилої люті, як люблять писати різні там майстри художнього слова. Тільки лютє у них, Михайле, аж ніяк не безсила. Я ж у цих краях давно...

- Саме тут?

- На Волинь перевели місяців вісім назад. До того часу виконував різні завдання у Львівській, Тернопільській, Станіславській областях. Скрізь однаково. Тільки, знаєш, тут небезпечніше.

- Тобто?

- Бо начальник міліції! Можеш не вірити, лейтенанте, але на армійських тут менше полюють. Ну, це ніби мої висновки... Хтозна, у кого тут більше шансів. Усі ми тут, мов на мінному полі.

Я нутром відчував - Калязін хоче сказати більше, але стримується. Від цього, а не від міцного волинського самогону, плутаються, стрибають одна через одну його думки. Аби хоч якось спрямувати розмову, я запитав:

- Чого ім треба?

- Кому? - стрепенувся Калязін, стрельнув на мене нерозумілим поглядом, та за мить усе зрозумів: - А, ім... Не знаю. Жили за Польщі, наче кріпаки. У злиднях, голі, босі... Зрозуміло, чому тоді почали терор. З німцями теж трохи

повоювали... Тільки про це я тобі не говорив! – відразу застеріг він. – Дивись, бо офіційно бандерівці – союзники Гітлера. Насправді вони в сорок першому несли німчурі хліб-сіль як визволителям, а в сорок другому – півроку тільки пройшло – у цих самих визволителів стріляли. Хрін їх розбере, цих хохлів...

Не знаю чому, а мене від оцієї його останньої фрази тріпонуло. Калязін це помітив й одразу додав:

– Вибач, ти теж у нас хохол... Тільки ти холол правильний. Ти за радянську владу, бо розумієш, що вона дає людям. А вони тут – проти. Хто відкрито, той по лісах ховається. Хто приховує – по вулицях ходить, вітається з тобою.

– То невже вороги скрізь?

– Так і виходить. І чого їх крутить в одному місці? У тридцять дев'ятому, між іншим, коли наші звідси вибили поляків, теж квіти й короваї виносили. Нашим. Здається, все, товариш Сталін повідомив про історичне об'єднання українських земель. А тутешні потім знову за зброю! Поляки, виходить, погано. Добре. У німцях розчарувалися, бо окупанти. Нехай, тут усе правильно. Але що ім радянська влада поганого зробила?

Калязін говорив щиро, і тут я цілком із ним погоджувався. Тому мовчав. Машинально взяв із газети шматок сала, поклав на хліб та відкусив від цього бутерброда. Мій жест чимось привабив Калязіна. Зачепився об мою руку поглядом, про щось задумався, тоді різким рухом змів з газетного аркуша, на якому лежала закуска, хлібні крихти, тицьнув пальцем у якусь замітку.

– Ось, глянь-но, готовий приклад! У газеті пишуть! – розвернувши аркуш так, щоб замітка, яка впала в око, опинилася просто перед очима, полковник уголос прочитав, тобто пробубонів, калічачи українську: – «Заможно і культурно зажили колгоспники. У багатьох є патефони, радіоприймачі, велосипеди. Майже всі виписують газети. Художню літературу читають не одиниці, а більшість колгоспників. Зріє інтерес до кінокартин. У колгоспних клубах завжди повно людей», – Калязін перевів дух, знову підвів на мене погляд: – Це в кожному селі, лейтенанте! У кожному! Чи мали б вони таке за Польщі? Ти знаєш, я з села Рязанської губернії, у мене батьки неписьменні були. Тільки після революції та громадянської, коли по селах пішли вчителі, вони читати навчилися. По складах спочатку – але ж грамота, лейтенанте, це дуже важливо! Чому ось ці грамотні

колгоспники з патефонами годують бандерівців уночі? Чому, коли ходиш по хатах, вовками зиркають з-під лоба? Яка влада ім ще такі блага дала?

Я вирішив промовчати. Справді, нема про що говорити. Навіть як людина нова в цих краях, ще не знайома із місцевою, як то кажуть, специфікою, я не мав підстав не вірити словам Калязіна. І таки не розумів, чому місцевий люд так затято опирається не лише тим, хто їх гнобить, як польські шляхтичі або німецькі фашисти, а й тим, хто справді звільняє народ від ярма.

Тим часом полковник знову повернувся до того, з чого почав.

– Може, мені тут, в цій Олиці, начальником міліції не місце. Та я сам написав рапорт: «Прошу в зв'язку з загибеллю призначити...» Ну, так далі. Думаєш, мені самому подобається, що тепер наді мною, як не крути, НКВД?

Я мовчки похитав головою. Тоді, правда, НКВД вже не було, точніше було, але називалося не так – перейменували на МГБ. А суть та сама лишилася, ну і переназвали зовсім недавно: не тільки ми, військові, а й цивільні ще довго енкаведекали... Чекісти, коротше кажучи: як були, так і лишилися донині.

За всю війну якось обійшлося, жодного разу не мав справи з особістами. Та дуже добре знав, що чинили особові відділи. Один миршавий лейтенантик із НКВД міг поламати життя бойовому офіцерові, старшому за званням, не кажучи вже про рядових бійців-окопників. Тільки тепер мир, а отже, все перемішалось. Це я на прикладі свого Чернігова знав, хоча коли ловиш грабіжників та бандитів, енкаведисти чи емгебісти, як хочеш, ну, словом, вони до оперативно-розшукової жодного стосунку не мають.

– Скажу, – тепер мені видалося, що Калязін виправдовується. – Той, кого тут розстріляли, попередній начальник, мужик був справжній. Міцний, колишній танкіст. Під Прохорівкою в сорок третьому горів у танку, витягнув увесь екіпаж. Хтось там і помер, на полі, хтось потім, а його наче хто оберігав... Для цього ось випадку, виходить... Ненавиджу, суки! – вирвалося в Калязіна, він угатив кулаком по столу, але так само швидко заспокоївся, знову налив, своє випив відразу, приклав до носа рукав форменого кітеля. – Думав, покерую міліцією тимчасово. Тепер бачу – надовго. Або скільки протягну, – він криво посміхнувся. – Тому я тебе сюди, можна сказати, виписав. Досвід роботи є, надійні люди мені тут потрібні, з місцевих у міліцію йти нема особливо охочих, залякали. На кого

мені спиратися? На «стрибків»?

- А це ще хто? Які «стрибки»?

- Помічники міліції. Загони самооборони, якщо хочеш. Насправді вони себе називають «яструбками» - винищувальні загони чи щось таке. Тільки, - він знову криво посміхнувся, - це ще питання, хто кого тут винищує. Пацани там по п'ятнадцять-сімнадцять років. З цими МГБ легше працювати, бо вони і злидні батьків за Польщі трохи пам'ятають, і, що важливіше, при німцях боялися. Не довоювали, рвуться в бій. А якщо ти «стрибок» - зброю видають. Знову ж таки, очі та вуха МГБ по селах. Але надії на них мало, ходять маленькими зграями. Я навіть чув, де-не-де своїх односельців потрошку трусять.

- Це як?

- А отак! Ось хоч минулого тижня приводять до мене одного... клаповухого, рябого, волосся стирчить у різні боки. Зайшов серед ночі в хату на краю хутора, горілкою смердить, гвинтівку на хазяїна наставляє: давай, каже, винось сала, картоплі мішок, бо просигналізую уповноваженому, що Червоного годуеш.

- Кого?

- Є тут один... Пізніше про нього. Ну а в загальних рисах ти все наче зрозумів. Чи не все?

- Так точно, все, товаришу полковник! - відповів за звичкою.

- Добре, детальніше становище зрозумієш на місці, зорієнтуєшся. І ось наше з тобою, а за великим рахунком - твоє перше завдання.

Знову висунувши шухляду столу, Калязін видобув звідти паперовий прямокутник, поклав переді мною. Потому закурив «Казбек», проводжаючи замисленим поглядом після кожного затягу клубки сизого диму, котрі вилися до стелі під лампочку без абажура та огортали її. Я ж підсунув до себе папірець і зрозумів - це листівка.

Її надрукували на машинці. Видно – це друкована копія, навіть лишилися сліди друкарської фарби. З лівого боку було «ВОЛЯ НАРОДАМ!», по центру – «ВОЛЯ ЛЮДИНІ!», у правому куті аркуша – «СМЕРТЬ ТИРАНІЇ!». Трохи нижче, по центру, великими буквами розмістилося звернення: «ПЕРЕДАВАЙТЕ З РУК У РУКИ!» І вже потім – коротка стаття:

УКРАЇНЦІ!

Упродовж 1943, 1944, 1946 і тепер, до осені 1947 року видержала УПА сама-одна в тій нерівній титанічній боротьбі проти всіх величезних сил совецької армії, совецької пропаганди та совецького поліційно-державного апарату. І сьогодні, коли більшовицька пропаганда знову готує ґрунт для святкування так званого звільнення українських земель, вона числить на коротку історичну пам'ять. Бо ми пам'ятаємо спільні відвідини Молотова й Рібентропа у Сталіна та Гітлера, спільні наради, спільні розбійницькі плани загарбників, спільні прийняття та обіди. А також спільні фотографії тих розбійників в газетах, де вони усміхнені, обнявшись під руки, мало не цілувалися.

Ще більше пам'ятаємо, як у нашого бідного колгоспника видирали останнє зерно більшовицькі комісари на допомогу Гітлеру. Як вони віддавали Гітлерові всю нашу нафту і нашу бензину, щоб він міг краще воювати і поневолювати Європу. Того їхнього союзу, тієї спілки розбійників ми ще довго не забудемо. Тож даремно вони пробують усім іншим закидати співпрацю з німцями. Це ж власне вони, совети – перші коляборанти та спільники Гітлера, перші палії цієї страшної війни.

Ми закликаємо Українців – не вірте більшовицькій пропаганді! Не вірте, що спільники Гітлера можуть звільнити народи. Вони можуть їх тільки поневолювати, як роблять це із нами, Українцями. Також не вірте тим, хто каже, що УПА ненавидить усіх, хто прийшов до нас із Росії. Ми трактуємо тих москалів, які визнають основи нашого національного права, як наших сусідів і братів. Але тих москалів, які є шовіністами та імперіалістами, трактуємо як своїх найбільших ворогів, що відібрали нам волю і хочуть перетворити на рабів[1 - Використано фрагмент справжньої листівки, поширеної УПА у 1947 році. (Тут і далі прим. авт.)].

Далі стояло: «ФАКТИ ТЕРОРУ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ», але на цьому друкований аркуш обривався. Побачивши, що сторінка пронумерована, перевернув, глянув із іншого боку – чисто. Запитально глянув на Калязіна.

- Що?

- Це перша... А ще є? Друга, третя...

- А ти, я бачу зачитався? - Калязін, подавшись уперед, висмикнув аркуш у мене з рук, поклав назад у теку. - Взагалі-то, Михайле, їх, цих сторінок, тут дванадцять.

- І все в такому ж дусі? - Я завмер, добираючи слів. - Насправді я вже не пацаном був дев'ять років тому...

- Ти про що?

- Ну... фотографії в газетах... Товариш Сталін і цей...

- А ось цього, Середа, я не чув! І слухати не хочу, зрозумів мене? Пропаганда, брат, вона все перекручує. Ми з тобою, - на слові «ми» Калязін зробив наголос, - не віримо. Бо знаємо, де правда і що влада наша нас не дурить. А тут люди не знають цього. І ще, Михайле, розберися, хто ти тут, а хто - я.

- Тобто?

- Українець ти для тутешніх бандерівців. Брат! - він розвів руками. - А я - москаль-окупант. Агітація, - Калязін на трошки замовк, потім повів далі, стихивши голос: - Говорив я тут із начальником політвідділу обласного МГБ. Він авторитетно довів: уся ця пропаганда розробляється в Мюнхені, бо американці ніби мають щось із ОУН... Хто у нас американці?

- Імперіалісти. - Я відчув себе на політінформації.

- Молоток! Ми з тобою, виходить, для імперіалістів тепер - спільний ворог. Але про те хай собі в кабінетах та управах думають, на те вони державна безпека. Наше завдання як представників органу охорони правопорядку - виявити, хто ці папірці в окрузі розповсюджує. Бо звідки вони приходять, уже відомо напевне. Не інакше Червоний, без нього тут таке не обходиться.

Почувши це ім'я вдруге, я запитав уже наполегливіше:

– Хто він такий, цей Червоний? Це прізвисько, або, по-нашому, кликуха, чи справжнє прізвище, за паспортом?

Перш, ніж відповісти, Калязін розлив по склянках горілку, спорожнивши нарешті флягу.

– Паспорта його, лейтенанте, я не бачив, – почав він, тепер ретельніше добираючи слова. – Але одне знаю напевне: він не ховається за прізвиском, або, не має, як тут кажуть, псевдо. Звати його Данило, прізвище – Червоний. За даними як польської дефензиви[2 - Дефензива – польська політична поліція та контррозвідка, діяла в період 1918–1939 років.], так і НКВД – МГБ, раніше мав навіть кілька псевдо. Коли поляки його зловили в тридцять сьомому, називав себе Туром. До сорок четвертого проходив як Мартин та Дужий. Тепер, як свідчить зібрана МГБ оперативна інформація, він узяв собі псевдо Остап. Але ми й далі зватимемо його Червоним. Дуже гарно його прізвище лягає в оперативну розробку, я так собі думаю. Ти як, не проти?

– Чого ж, – я знизав плечима. – Так точно в його псевдах не заплутаєшся. Червоний – так Червоний.

Рука Калязіна знову пірнула в шухляду і вигулькнула з тоненькою картонною течкою. Начальник звільнив від залишків нашої вечері місце на застеленому газетою столі й поклав папку так, щоб мені було зручно дивитися.

– Тут є дещо на Червоного, добуте нашими ще з архівів дефензиви. Захочеш – потім почитаєш, а я у двох словах тобі розкажу, з ким доведеться мати справу.

Розгорнувши теку, я відразу побачив сірий конверт, приклеєний до якогось протоколу, писаного польською. Прочитати написане я не міг, але конверт розгорнув і дістав звідти фотокартку, зроблену на цупкому папері. У правому нижньому кутку стояла дата: листопад 1937 року.

3

Зі знімка на мене дивився хлопець, чи то пак – молодик у піджаку, вдягнутому на світлу сорочку так, щоб комір лежав трохи поверх піджачного – за модою десятирічної давнини.

Навіть з фото помітно, що чоловік старанно голився і взагалі стежив за собою. Він не всміхався, тонкі губи стиснув щільно. Загалом у ньому вгадувалося щось нестримне, шалене, щось таке мужнє – як на порівняно молодий вік. Фото зробили по груди, та навіть так у поставі вгадувалася сила, і не лише фізична: чоловік був худорлявим, та попри це – помітно міцним, збитим; трошки примружені очі, що дивилися прямісінько на мене, підказували – у цю мить чоловік перебуває у стані стиснутої пружини. І якщо вона розтиснеться, краще тому, на кого ця людина має зуб, поруч не стояти.

На фронті я зустрічав чимало таких людей. Переважно вони служили у фронтовій розвідці, ходили через лінію фронту і робили вигляд або й справді не боялися ані чорта, ані грому, ані кулі. Якщо такий чоловік – друг, то про таких у військах говорили: з ним можна йти в розвідку. Коли ж він воює проти тебе... Про наслідки не хотілося думати.

– Хочеш – почитаєш потім сам, – сказав Калязін. – Коротку довідку можу дати. Народився тут, на Волині, причому знаєш коли? У листопаді сімнадцятого року, в жовтні за старим стилем. Буквально за день-два після того як у Ленінграді... тобто, Петрограді тоді ще, більшовики скинули буржуїв і проголосили нашу владу. До ОУН влився у віці вісімнадцяти років. Відразу став бойовиком, чинив теракти проти польської влади протягом тридцять шостого – тридцять сьомого років. Оголошений у розшук як особливо небезпечний терорист-націоналіст. У тридцять сьомому, як бачиш, його взяли, засадили до «Бригідок». Це тюрма така у Львові. Відсидів там з півроку, потім утік під час слідчого експерименту.

– Утік? – навіть розуміючи, що полковник розповідає мені про ворога, я не втримався: втеча з тюрми або полону завжди викликала в мене повагу.

– Так точно, – кивнув Калязін. – До осені тридцять дев'ятого був на нелегальному становищі. За різними даними, переховувався в Чехії, Німеччині, навіть один час відсиджувався у далеких родичів під Вінницею.

– На радянській території?

– І я про це. Але, кажу ж тобі, сам я його не допитував, а інформації про той період – нуль, хіба ось папірчики з донесеннями агентури, – він кивнув на папку. – Потім, коли сюди прийшли наші, Червоним зацікавився НКВД.

– Знову тероризм?

– Підпільна підривна діяльність. Антирадянська агітація та пропаганда. І чого їм треба – польській кабалі кінець, Україну їхню, – тут полковник осікся, скося глянув на мене, швидко виправився, – вашу Україну об'єднали, живіть собі щасливо... Є підозра, що такі, як Данило Червоний, готували ґрунт для вторгнення німців. Он як фашистів тут зустрічали, хлібом-сіллю, казав же...

Тут я знову не витримав – кашлянув:

– Я довідку наводив, товаришу полковник. У нас, на Чернігівщині, деякі села теж виносили німецьким солдатам хліб та сіль на рушниках.

– Це, Михайле, означає одне: ворогів радянської влади всюди вистачає! – відрубав Калязін. – Не роби загальних висновків. У вас там, у твоєму Чернігові, хіба бандерівці? Просто собі люди. У когось влада рідню розкуркулила, у когось – родич ворог народу, товариш Сталін навіть статтю писав про перегини на місцях. Там окремі випадки, товаришу лейтенант. Тут – загальні настрої. Добре, – він знову закурив. – Закінчімо з Червоним. Так от, восени сорок першого його бачили у Львові, там націоналісти намагалися проголосити свою державу, тільки Гітлер не дав. Потім, із сорок другого, Данило Червоний знову береться за зброю і відтоді з рук її не випускає. Відомості про той період його діяльності отримали тільки тепер, коли у НКВД розкололи його колишніх спільників – вони ще називають себе побратимами, – Калязін відкинувся на спинку стільця і глибоко затягнувся. – Націоналісти чинили опір німцям, з якими нібито посварилися. Це було б непогано, але вони так само вступали в збройні конфлікти з нашими партизанськими групами, що діяли тут у лісах та підпорядковувалися тим-таки чекістам.

– Воювали на два фронти? – уточнив я.

– Можна і так сказати. А ще про поляків не забувай, з ними бандерівці теж у контрах. Отже, фактично воювали вони на три фронти. Аби я ще знав, за яким чортом вони ось так воювали, фактично проти всіх... Ну, а з осені сорок другого Червоний уже офіційно став командиром так званого відділу особливого призначення УПА – так званої Української повстанської армії. Для простоти – ті ж бандерівці, – Калязін прокашлявся. – Цікаво, що влітку сорок третього для ліквідації банди Червоного відрядили спеціальний каральний полк СС.

Командир, тоді він проходив під псевдо Дужий, втратив майже всіх людей. Сам потрапив у полон лише тому, що його контузило і не встиг застрелитись, як у них там заведено. Німці відправили його в концтабір, але дорогою Червоний втік.

- Знову втік?

Це мені, чесно кажучи, вже подобалось. Своім відчуттям я мав просте пояснення: коли хочеш перемогти ворога, поважай його.

- Не сидиться йому, - кивнув Калязін. - Знайшов своїх, і з осені сорок третього не дає нікому спокою. Бачте, жодна влада їх, - жовтий від тютюну палець полковника тицьнув на листівку, - не влаштовує. Специфіка діяльності Червоного: він має летючу групу, по-іхньому кажучи, - боівку; кількість залежить від обставин... Тобто може зібрати довкола себе до півсотні бійців, а може обійтися десятком. На даний момент, за оперативними даними, саме боівка Остапа, тобто Данила Червоного, контролює територію, прилеглу до Олики, Ківерців, Луцька. Між іншим, ще така обставина: він не місцевий, тут його мало хто знає в обличчя і може впізнати. Тим не менше, він для тутешнього населення - герой. Так навіть краще: знаєш, ніби є така собі людина з легенди... мать його так, - він знову помовчав. - Ну, завтра, значить, покажу тобі все це на карті, з місцевістю ознайомишся у процесі. Бо наше з тобою завдання на найближчі дні - ось ці прокламації.

Я відсунув теку з матеріалами на Червоного, знову взяв листівку.

- Що з ними треба робити?

- Вже нічого, - Калязін розвів руками. - Основна, я б сказав, бойова задача бандерівців і зокрема Червоного: збройний опір становленню радянською влади. Але сутички відбуваються переважно між бандитами та частинами НКВД, армійськими підрозділами, місцевими групами самооборони. Тут ми як міліція навряд чи зможемо діяти ефективно, та й не треба, це я тобі кажу - енкаведисти завжди наготові. Наше завдання - виявляти можливі контакти місцевого населення з бандерівцями. Бо, крім того, що стріляють наших, вони ще й ведуть потужну агітаційну роботу. Залякують тих, хто хоче вступати до колгоспів, тероризують керівництво сільських та селищних рад, фактично забороняють місцевим їхати працювати на Донбас, а там тепер дуже потрібні робочі руки,

бо промисловість відбудовується. Погрожують спеціалістам, котрих переводять на роботу сюди. Особливо страждають агітатори, але це зрозуміло. І ще вчителі.

- А вчителі чим не догодили?

- У них це називається советизацією, - промовив Калязін. - Розумієш? Я теж не дуже. Як би це точніше... Ну, впровадження в життя наших, радянських цінностей, політики партії, уряду - таке все. А ще атеїзм. У ширшому значенні - антирелігійне виховання. Тут їх, бач, учили Богу молитися, а тепер вчителі кажуть: не будьте, мовляв, рабами Божими. Звісно, уроки російської мови їм не подобаються, взагалі викладання російською. Де ж їм інакших узяти, коли вчителі - наші, з Росії? - він знову помовчав. - І ще один момент... Не знаю, як сказати, тобі це може в роботі знадобитися...

- Що саме?

- Розумієш... Не всі вчителі, деякі... Навіть не деякі - багато хто... Але не всі гамузом... Словом, співпрацюють із органами, так це назвемо. Міліція, чекісти, без різниці. Але без цього, вибач, ніяк, все ж таки вчителі - інтелігенція.

- До чого тут...

- До того! Мислездатні люди, опора влади. Очі та вуха, спостерігають, слухають... Висновки роблять... Так, усе, годі про це. Поки що в загальних рисах усе зрозуміло?

- Так точно, товаришу полковник.

- Ну, значить, молодця. Швидко розберешся в суті... якщо не вб'ють раніше...

Тоді я не второпав, жартував мій командир чи говорив серйозно. Ми зустрілися після довгої розлуки, трошки випили, і все сприймалося інакше, як звичайна розмова між давніми друзями, попри різницю в віці та різну кількість зірочок на погонах. Я навіть уявити собі не міг, як близько він був до істини і що незабаром втраплю в ситуацію, де мое життя важитиме менше, ніж на фронті, коли женеш полторку під кулями та мінами.

– Отже, – підсумував Калязін. – Невеличку партію таких от листівок, а конкретно – двадцять вісім штук, ми вилучили під час обшуку в одного місцевого жителя. Його потрусили в МГБ, і він зізнався – отримав ці листівки від мешканця села Журавки, це кілометрів за сім від Олики. За його словами, чоловік підійшов до нього на місцевому базарі, передав пакунок і сказав роздати всім письменним. Про те, що дядько прийшов із Журавки, дізнався, знову ж таки, з його слів, випадково. Каже, патруль на базарі саме перевіряв документи, той чоловік говорив із патрульними, а затриманий чув. Але, по-перше, документи могли бути фальшиві. А по-друге, до Журавської сільради приписані ще кілька довколишніх сіл та хуторів, бо там організована сільськогосподарська артіль імені товариша Кагановича. І наше з тобою завдання – по можливості виявити, хто розповсюджує листівки серед селян. Адже насправді слід із лісу веде, тобто від того самого Червоного.

– Виявимо? Якщо в них кругова порука...

– А ти не думай про це. Завдання таке: разом із дільничним обійти хату за хатою, двір за двором, всюди показувати листівки, ставити стандартні запитання. Що це дасть у перспективі – поки не знаю. Але треба дати зрозуміти бандитам та їхнім допомагачам: не вони все контролюють з лісів, а ми – радянська влада – на місцях. Хтось обов'язково видасть себе. І тут уже агентура триматиме вуха вгору: наші теж роботу ведуть із населенням будь здоров, майор Доброхотов Лев Наумович свою справу знає.

– Це хто такий?

– Начальник управління МГБ у Волинській області. Тільки навряд чи ти з ним зустрінешся, та й не треба тобі, Михайле... Ну, по ходу п'єси завтра сам утягнешся. Зі мною поїдеш, нам людей саме для таких заходів не вистачає. Поки ходімо спати.

4

Мій перший ранок на новому місці служби виявився не по-осінньому теплим.

Ніби не відбувалося тут, у цих краях, залитих мирним вересневим сонцем, нічого з того, про що вчора до глупої ночі розповідав Калязін. Ночував я тут,

у міліцейській управі, у кабінеті начальника міліції, на вузькому шкіряному дивані з високою прямокутною спинкою. Калязін обіцяв, що протягом доби поставить мене на квартиру, але я не надто переживав із цього приводу: речей – чемодан та фронтний «сидір», ніхто ніде не чекає, а дах над головою служива людина завжди собі знайде.

Полковник уже чекав на мене біля «віліса». За кермом сидів хлопчина в солдатській гімнастерці, який, побачивши мене, вистрибнув з машини, виструнчився і козирнув. Я відповів, кинувши руку до кашкета, а сам відчув нестримне бажання сісти на його місце – так скучив за кермом. Калязін курих біля машини; він потиснув мені руку і запитав по-діловому, ніби не було вчора ніяких відвертих розмов:

– Нормально спав?

– Навіть виспався, товаришу полковник.

– Це добре. Не надійся, що далі зможеш висипатися, – він усміхнувся краечком губ, глянув на годинник: – Ну, і де цей ПОЦ, мати його за ногу?

– Який поц? – Я не зрозумів, кого це полковник Калязін, аж ніяк не одесит[З - Поц (ідиш) – чоловічий статевий орган. Поширене як жаргонне слово в одеському та інших південних регіонах України. На відміну від ідиш, в українській мові не завжди вживається як нецензурна лайка.], так обзиває. – Чому поц?

Калязін здивовано глипнув на мене, швидко все зрозумів і реготнув.

– Отак! Ти бач, а мені на думку не спадали такі аналогії! Тут місцеві бюрократи придумали таку скорочену назву начальству з області – представник обласного центру, він же – ПОЦ. І я тобі скажу: цей Сичевський – справді поц рідкісний. Але без нього не можна, бо листівка як-не-як – політична диверсія, ось і присилають людину з обкому.

Представник обласного центру Казимир Сичевський, товстий лисий коротун в окулярах, який на додачу до всього ще й гаркавив та пітнів, таки нагодився за п'ятнадцять хвилин, по черзі тицьнув кожному, крім солдата за кермом, м'яку пухкеньку правицю, пересів у машину Калязіна, і ми нарешті рушили. Спочатку начальство про щось мляво перемовлялося, та скоро Сичевський із Калязіним

за обопільною і, мабуть, давньою згодою вирішили – формальності залагоджені і далі без особливої потреби говорити їм нема про що. Так мовчки дісталися до Журавки, де вже чекали голова сільради, парторг, ще кілька чоловіків, напевне, так само представники місцевого начальства, і міліціонери в формі. Ще біля входу до сільради, у дворі, мій погляд зачепився за два німецьких трофейних мотоцикли з колясками – справжні БМВ. Знаючи, що дільничним на місцях тепер видають німецькі трофеї, щоб вони могли пересуватися від села до села, я визначив для себе колег як сільських дільничних і щиро пошкодував, що я не на їхньому місці: кому-кому, а мені Калязін напевне видряпав би такого залізного коня.

Про що тоді говорили – вже не згадаю, але ті розмови не важливі для моєї історії, бо жодним чином не вплинули на неї. Згадки варте тільки те, що там я познайомився з молодшим лейтенантом Василем Задуною – дільничним уповноваженим із Ямок, сусіднього села, яке входило до журавської ради і відповідно теж перебувало у сфері наших інтересів.

Задура відразу мені сподобався, до того ж виявилось, ми воювали майже поруч; слово за слово – домовилися під вечір добре посидіти в нього в хаті. Правда, тут не до діла втрутився Сичевський. Чим зайвий раз підтвердив, що він не тільки казенна персона, представник обласного центру, а таки справжній поц: розкричався при всіх – мовляв, міліціонери постійно п'яні, не контролюють ситуацію на місцях, тому й з'являються листівки злочинного націоналістичного змісту.

І тут дільничний Вася Задура вмить довів, що я в ньому та його людських якостях не помилився. Не чекаючи, поки начальник міліції відреагує на цю тираду, навіть десь підсвідомо розуміючи – Калязін не дуже й хоче демонструвати правильну з огляду обкому партії реакцію, він дослухав жирного Сичевського до кінця, а тоді спокійно, дивлячись навіть не на нього, а кудись йому через плече, за вікно, промовив, хоча й досить голосно:

– Заткав би ти халяву, щуряка тиловий.

Так і сказав. Як ляпас відважив по пухких щоках, дзвінкий і пекучий. Причому не в морду засандалив – саме ляпас, і навіть не долонею, а такою, знаєте, тонкою лайковою рукавицею, як у царських офіцерів – у кіно я бачив. Сичевський здригнувся, потім стрепенувся, підскочив, мов півень, що здуру застрибнув на розпечену плиту, витягнув, як міг, коротку шию, закрутив нею, шукаючи

свідків негідного вчинку міліціонера і підтримки. Та, видно, не дуже тут люблять або всіх представників обласних центрів, або саме цього гладуна, бо присутні усі разом відвернулися, раптово переключивши увагу на якісь свої, поза сумнівом, нагальні справи.

– Ви що собі дозволяєте! – тим не менше, вискнув Сичевський і відразу ж повернувся всією жирною тушею до Калязіна: – Товаришу Калязін, як себе поводять ваші підлеглі!

– Мої підлеглі, товаришу Сичевський, бандитів ловлять, – холодно відповів начальник міліції. – І діло своє, між іншим, добре знають.

– Але хіба ви не чули? Не робіть вигляд, що нічого не відбулося, товаришу Калязін! Майте на увазі – я складу рапорт, і про вашу злочинну бездіяльність та потурання антирадянським вихваткам теж!

– Ось це не вийде! – Калязін далі поводив себе досить стримано. – У радянської влади тут ворог один – українські буржуазні націоналісти. З якими ведеться активна боротьба. Ви мене, русака, на якому проби ніде ставити, хочете записати у бандерівці?

– Дільничний уповноважений назвав мене... Ви самі чули, як назвав, – гнув своє Сичевський.

– А ви що, служили на фронті, товаришу представник обласного центру? – посунув на нього Калязін, і мені здалося – Сичевський став якось менший на зріст, навіть здувся трошки під поглядом полковника. – Можете писати доповідні, папір у нас не таке терпів. А я напишу, що ви своїми непрофесійними діями перешкоджали боротьбі радянських міліціонерів з українськими буржуазними націоналістами. То як, поборемося, чий папірчик сильніший?

Не чекаючи відповіді, Калязін жестом звелів Задурі йти за ним, залишив кабінет голови. І я пішов за ними – однаково мені тут не було чого робити.

На вулиці полковник видобув із кишені галіфе пачку «Казбеку», дав нам закурити, затягнувся сам, а тоді промовив, дивлячись, так само як дільничний Задура, кудись повз оточуючих.

– Я тебе розумію, Васю. Тільки сука він. Я про Сичевського. Ось щойно зрозумів, яку ідею підкинув: тепер будь готовий, що будеш у нього рано чи пізно допомагачем бандерівців і особистим другом чи не самого Остапа... Ти ж місцевий, правильно?

– Тутешній, із сусіднього району, – відповів Задура. – У червону армію добровольцем пішов.

– Ну ось, а ти вже скоро рік як дільничний тут, а бандерівці тебе не вбили. Чим не привід для такого ось Сичевського написати, що до лав червоної армії ти записався, виконуючи завдання головного проводу ОУН? Дивись, із вогнем граєш.

– Чи вперше! Не таких бачив.

– Таких, як Сичевський, ще не бачив. Добре, мужики, Журавку е кому відпрацьовувати. Дуй, Задура, на свою ділянку, ось даю тобі Середу в підмогу. – Він якусь хвилину подумав, ніби зважуючи «за» та «проти», тоді сказав: – Ну його к хрінам, разом поїдемо. ПОЦ за нами не попреться, хай сільрада з ними валандається. Заразом перевірю оперативний стан на місцях. То як, Васю, запрошуєш до Ямок?

Звичайно, Задура запрошував начальство. А я навіть і не сумнівався, що Калязін поїхав із нами, аби триматися подалі від жирного Сичевського. На фронті схожі ситуації сотні разів виникали: припреться з тилу якийсь гладкий штабіст, особливо якщо він ще й політпрацівник, бойовому офіцерові з таким заводитися – собі дорожче. Краще або мовчати й слухати, або, якщо втомився слухати і набридло мовчати, знайти собі важливі справи, залишити штабних із начальством.

І ще, я тут повторюся, мене страшенно бісили особісти. Прищавий лейтенантик із особливого відділу НКВД запросто міг зіпсувати життя будь-якому командиру, хай хоч у того бойові заслуги, поранення, подяки та нагороди.

Словом, не злякався Калязін цього жирного представника обласного центру – за себе хвилювався, за свою нестриманість. Стуконе Сичевський куди треба – все, змінять мені начальника міліції... А в таких умовах треба ще бандерівських недобитків ловити.

Ми збиралися їхати, коли трапилася ще одна невеличка пригода, яка невдовзі переверне все мое тодішнє життя. Тільки я про це ще не знав – просто звернув увагу на молоду жінку, зовсім ще дівчинку, в легенькому сірому пальті з опущеним коміром і так само сіренькому, під колір пальта, береті. На ногах в неї взуті зовсім не жіночого крою кирзові чоботи, але тут я нічого іншого не чекав: навіть у містах тоді складно зустріти восени жінку в черевичках або туфлях на високих підборах. Поки ми були заняті своїми справами та розмовами, вона тихенько стояла біля входу до будинку сільради, чогось терпляче чекала, і, ніби відчувши, що мій погляд зачепився за неї, теж глянула на мене, навіть ступила кілька кроків уперед.

Тепер нас розділяли з десятків метрів, але навіть із цієї відстані я побачив, які величезні в неї очі. Нічого більше не існувало навкруги – тільки ці очі, круглі та глибокі; вони мов магнітом притягували мене до цієї дівчини. І закортіло мені раптом пірнути в цю безодню, бо ніколи не бачив нічого подібного: очі, правильні риси обличчя, ямочка на підборідді, ще – коса: товстезна, руса, акуратно заплетена, з багрово-червоною стрічкою, вона вибивалася з-під краю берета, дівчина легеньким рухом перекинула її через плече, і коса впала на груди, опуклість яких не приховувало навіть погано скроєне, як я тепер тільки помітив – перешите з жіночої шинелі пальто. Коли ж вона заговорила, невідривно дивлячись на мене своїми очіськами, у голосі я почув легеньку хрипуватість – або це від природи в неї так, або курить багато, або застуджена – всяке може бути.

– Здрастуйте, товаришу, – сказала вона російською, і слух різонула надто правильна, дзвінка, поставлена вимова. – Мені до вас сказали підійти.

– До мене? – я навіть ткнув себе пальцем у груди для певності.

– Це ж ви ідете до Ямок?

– Ми, – погодився я. – Чим можу допомогти?

– То мені ж до Ямок і треба, дуже-дуже терміново! – тепер вона зачастила, у голосі з'явилися благальні нотки. – Там діти в школі чекають.

– У Ямках? – перепитав я, відчувши себе чомусь повним дурнем.

– У Ямках, у Ямках! – дівчина закивала. – Я тут із самого ранку, наш селищний голова дров на школу не випикує, киває на це начальство. – І вона кивнула в бік сільради. – Директор наш мені каже: ви, Єлизавето Олексіївно, мерзнете – ви й вибивайте дрова! Можна подумати, тільки я мерзну! А діти ж їхні хіба ні? Донька директора, між іншим, теж до школи ходить, менша... Старша вже поїхала вчитися у Луцьк...

– Неподобство, – кивнув я, аби якось підтримати розмову. – То ви, Єлизавето Олексіївно...

– Ой, та що ви – просто Ліза!

– Мене Михайлом звати, – я мимоволі виструнчився, швидше з піжонства, а не тому що хотів показати себе таким собі служачою. – лейтенант Михайло Середа, від учорашнього дня служу тут, у міліції, у районній...

– Дуже приємно. – І ця відповідь видалася мені не виявом ввічливості – дівчині справді було приємно познайомитися з новою людиною.

– То ви, Лізо, вчителька? Який предмет?

– Російська мова, – через коротку паузу додала для чогось: – І література.

Зрозуміло тепер, чому вона так красиво говорить – навчена.

– Після університету відразу, – говорила тим часом Ліза, ніби звітуючи мені. – Московській університет, філологічний. Коли університет повернувся з евакуації, з Ашхабада, відразу на другий курс пішла.

– На другий? – насправді це мені ні про що не говорило, та я зіграв здивування, аби продовжити розмову.

– Ага! Навіть самій тепер згадати... не страшно, дивно якось. Тато – професор, дома книжок купа, сама вчилася, пройшла програму першого курсу. Працювала на заводі, на оборонному – і вчилася. – Й одразу, ніби щось згадавши, додала: – Я москвичка, за розподілом. Хоча я сама була не проти, ви не думайте: мама в евакуації померла, тато в сорок першому пішов ополченцем, коли німці

підходили до Москви, його бомбою, прямо в окопі... – Ліза говорила про це спокійно, видно, що вже давно пережила всі втрати і навчилася жити далі. – Тут житло обіцяли окреме, але поки на квартиру поставили. Люди тут нічого, хороші, залякані тільки. На всіх дивляться, мов на ворогів... Але ж дітей вчити треба, як вони не розуміють...

Може, вчителька Ліза ще щось розказала б, та підійшов, порипуючи начищеними до блиску хромовими чоботами, Калязін.

– Зараз поїдемо, Михайле.

– Ось, товаришу полковник, вчителька російської мови з Ямок. Єлизавета... гм... Ліза її звати. Проситься підкинути до робочого місця, – і чомусь додав: – Урок у неї.

– Урок – це добре, – промовив Калязін. – Учителька – ще краще. Російська мова – взагалі прекрасно. Радянська влада тут, лейтенанте, назавжди. А російська мова – мова міжнаціонального спілкування і радянської влади. Товариш Сталін говорив, не чув?

– Чув, – збрехав я. – Обов'язково чув.

– То сідайте, Лізо, он у ту машину, – полковник показав на наш «віліс». – Бо вже рушаємо, час не терпить.

Радісно кивнувши, дівчина порухом плечей перекинула косу за спину, і тільки тепер я звернув увагу на старенький, потертий, але досить ще представницького вигляду портфель, який Ліза стискала в худенькій правиці. Знову перехопивши мій погляд, вона коротко пояснила:

– Таких тепер не роблять. Від тата лишився, професорський, пам'ять.

5

Той день проминув швидко, нема про що особливо згадати. По дорозі ми з Лізою говорили про якісь неважливі речі, вона ввічливо підтримувала розмову – та й годі. До Ямок від Журавки – кілометрів десять, не більше, ми висадили вчительку

біля школи, вона махнула рукою на прощання, подякувала і пообіцяла – ми ще зустрінемося. Аби ж я тільки знав тоді, за яких обставин станеться ця наша зустріч...

Побачивши, що дільничний привіз із собою ще кількох людей у формі, один із яких до всього – начальник районної міліції, селищний голова, плюгавенький дядько Назар Пилипчук, який постійно вставляв, де треба й де не треба, фразу «пане-товаришу», спочатку помітно перелякався, потім – просто на наших очах заспокоївся, випнув миршаві груди колесом, обсмикнув на собі піджак. Близько години Калязін проводив бесіду з ним і з нагально скликаним селищним активом, а потім голова особисто пройшовся з нами від хати до хати.

Ось тільки користі від цього не було: місцеві люди переважно або зиркали на нас спідлоба, відповідаючи короткими рубаними фразами, зводячи все до «не знаю, не бачив, не чув, не читав», або навпаки – зустрічали, розкривши обійми, намагалися посадити «панів начальників» за стіл. Тільки кого-кого, а мене точно не обдуриш: губи всміхаються, руки метуть на стіл полумиски та чарки, а очі геть без усміху; насторожені, чіпкі, відразу видно – показна гостинність, а за нею ховаються і страх, і ненависть.

Завдяки Пилипчукові ми в кількох хатах все ж таки дозволили собі трохи присісти. Він ще дорогою пояснив: сам знає, де точно можна, де до представників влади справді ставляться нормально і де таке ставлення варто закріпити. Урятували фронтовий гарт та певний оперативний досвід: до кінця дня вдалося і почастиватися кілька разів, і налагодити певні контакти з тими, кого Пилипчук вважав перевіреними та надійними, і при цьому не дозволити собі зайвого. До того ж Василь Задура запросив до себе і, як попередив, жінка вже поралася біля печі, не зайти – образа смертельна, то чого б не зайти, раз мужик хороший.

Єдине, що лишалося, – зрозуміти, чи повернемося назад, до Олики, проти ночі. Тут сам Калязін ухвалив рішення: залишаємося ночувати. Тільки у Задури нема де, бо хата невелика, дітей двоє, стара мати. Утім, і це питання селищний голова взявся вирішити: солдата-водія покладе спати до себе, там, у дворі, можна було залишити і «віліс», а нас із «паном-товаришем» полковником прилаштував на нічліг до вдови, чия хата стояла майже на краю Ямок. Полковник ще напівжартома запитав, чи не пустять люди поголос про вдову, в якій ночує двоє москалів, на що Пилипчук, так само напівжартома, відповів: так у неї місця багато, в неї часто гості ночують, поголос давно вже йде, тому чуткою більше,

пліткою менше...

У дільничного посиділи добре, на той час Калязін навіть дозволив собі та іншим забути, що він – товариш полковник, цю його манеру я ще з фронту пам'ятаю. Спочатку селищний голова, без якого вечерея не обійшлася, намагався в нашу розмову вставити свої п'ять копійок. Потім зрозумів: краще тихенько сидіти й озиватися, коли просять. Бо нема про що говорити плюгавому плоскостопому дядькові, котрий у сорок першому втік із рідного села разом із червоною армією, а повернувся за нею в сорок четвертому, весь цей час просидівши через свої болячки, справжні чи вигадані – то вже на совісті лікарів – по тилах. І сиділи б ми ще, бо давно так не вечерялося в гарній компанії, та сам Калязін, глянувши на годинника, сказав: усе, мужики, завтра підйом ранній, ще не всю роботу тут, у Ямках, провели, треба ще зібрати селищний актив та вставити все, що ще не вставлено. Від цієї обіцянки Пилипчук якось скоцюрбився: видно, не дуже йому подобалося, коли приїжджали з району та вставляли все, що треба, туди, куди слід. Та нічого не поробиш – така його доля.

Коли розходилися – не втримався я, обійнявся з Василем Задуурою. Так уже мені сподобався цей мужик, фронтовик, який не боїться косих поглядів, вбирається в міліцейську форму, служить Радянському Союзу і, як може, охороняє односельців від лісових бандитів. На відміну від них, дільничний не ховався і, як мені здалося, нікого особливо не боявся. Мовляв, я в себе вдома, у своїй хаті, а вони хай як хочуть... Домовилися, що прийдемо снідати, Задура навіть сам викликався проводити нас до вдови Килини, аби попередити її: гостям дорогим на ранок лише молока, а снідати для них уже готується. На це Калязін відповів – сам проконтролює, теж обійняв дільничного, правда, не так міцно, як я, – пам'ятав про субординацію навіть у такому стані.

А вже за годину, коли вдова поклала нам на підлозі дві великі перини, дві подушки та вибиті ковдри й залишила відпочивати, я переконався: мій колишній командир і теперішній начальник багато про що пам'ятає. Бо щойно я задрімав, віддавши тіло подушці з периною, як мене розбудив поштовх у бік. Спав я в одязі, зняв лише портупею та чоботи, а пістолет поклав поряд, тому й вхопив його, ще не продерши очей. Хотів запитати, що сталося, та раптом шорстка долоня затулила мені рота. У ніс вдарив запах тютюну, змішаного з потом, а просто у вухо я почув шепіт:

– Тихо. Мовчи, ні звуку. Роби, як я.

Відразу впізнавши голос Калязіна, я не розумів, що відбувається. Та, звичний до виконання наказів, у темі кромішній намотав онучі, взув чоботи й приладнав портупею. Схоже, полковник поряд робив те саме.

- Тихо, - повторив він із темряви. - Обережно рушай за мною.

Його тінь ковзнула до вікна, я посунув за ним, та мене зупинив шепіт:

- Постіль!

У першу мить не зрозумів, до чого тут постіль, та потім второпав; рвучко розвернувся, швидко розправив свою ковдру так, наче під нею хтось лежить, і знову повернувся до вікна. Калязін обережно прочинив його, вужем виповз назовні, обійшов хату кругом і порачкував через двір до копиці сіна під дерев'яним дашком, що тримався на чотирьох міцних жердинах. Я порачкував слідом, аж от Калязін підхопив легеньку драбину біля копиці, обійшов стіжок з тилу, приставив драбину, спритно заліз нагору, під дах. Мить - і я вже був біля нього.

- Скинь, - почув я новий наказ і, зрозумівши, про що мова, зіштовхнув ногою драбину на землю. Тільки тепер, примостившись біля Калязіна та чуючи його важке, змішане з духом випитого самогону, дихання, запитав:

- Що сталося?

- А ти хочеш, щоб щось сталося? - з нотками роздратування в голосі перепитав полковник. - Усе село знає, хто в цій хаті ночує. Хочеш жити - ніколи не спи в тутешніх хатах, особливо якщо господаря не знаєш.

- Усе так серйозно?

- А ти як думав? Розслабився зовсім, бачу, - просичав із темряви Калязін. - Так от, лейтенанте: тепер нуль двадцять. Три години тобі на сон, потім мене зміниш на три години. Завдання зрозумів?

- Так точно, - прошепотів я у відповідь.

Уклавшись під дашком на копиці, я закопався в духмяне сіно глибше. Тільки сон зовсім пропав, але я знаки не давав: вмовився так зручно, як тільки міг, заплющив очі, стиснув у руці пістолет, поставивши його на запобіжник, і, сам того не помітивши, задрімав.

Я швидко прокинувся від обережного доторку Калязіна. Стояла ніч, тільки тепер її тривожну тишу порушував новий звук – шелест дощових крапель по дерев'яному дашку над нашими головами. Полковник нічого не сказав, просто простягнув мені свій командирський годинник, вмовився зручніше і скоро заснув, навіть тихенько підхрюпував. Я ж, влігшись на живіт, заступив, можна сказати, на варту, не даючи заколисати себе дощикові та насторожено вдивляючись у темряву.

Під ранок, коли на обрії поволі сіріло, підступний сон зморив мене на кілька хвилин. Бо, почувши якісь нові звуки, я відразу стрепенувся і зрозумів – задрімав на варті. За інших обставин трибунал, вважай, заробив. Звуки чулися від хати вдови Килини, і тепер я чітко вирізняв чоловічі голоси. Штурхнувши ліктем Калязіна, я скинув великим пальцем запобіжника, виставив пістолетне дуло перед собою й обережно виткнувся з копиці. Поруч напружено дихав полковник.

З нашої позиції було добре видно стіну хати та вікно в ту кімнату, де замкнулася від нас господиня. Як от з-за рогу, крадучись, вийшли один за одним двоє чоловіків. Світанок тільки-тільки вступав у свої права, шурхотів дощ, надворі сіріло, і постаті несподіваних гостей було добре видно, проте розгледіти ще складно. Єдине, що я зміг роздивитися чітко: кітелі, схожі на польську чи німецьку військову форму, гостроверхий кашкет на голові в одного, звичайний картуз – на іншому, чоботи з високими халявами, в які заправлені холоші штанів, та автомати в руках.

Той, що йшов першим, зробив товаришеві якийсь знак. Другий бандерівець – а в тому, що це були вони, я не мав жодного сумніву – розвернувся всім корпусом у бік копиці, взяв автомат напереваги, і ми з Калязіним, не змовляючись, відсунулися далі, зариваючись у сіно ще глибше. Почувся легенький, проте наполегливий стукіт у скло. Я нашорошив вуха, намагаючись почути, про що вранішні гості говорять із господинею, яка, поза сумнівом, відчинила їм. Зі свого місця ми навряд чи почули б бодай уривки розмови, а за шумом дощу, що створював додаткову перешкоду, і поготів.

Готуючись до будь-чого, я міцніше, до болю в пальцях, стиснув руків'я пістолета. Час спливав повільно, і працював він не на нас, бо поволі-поволі світало, та й дощ ущухав. Якщо їх двоє, прикидав я подумки, ми з Калязіним зможемо прийняти бій, бо сили рівні. Тільки напевне ці двійко – лише розвідка, і десь поруч, неподалік від крайніх хат, на узліссі залягли ще з десятків бійців. Далі думки закручувалися вихором; залишалось тільки лежати, зарившись у сіно, та чекати, як поведе себе ворог.

Тим часом дощ припинився, стало зовсім тихо, і в цій передсвітанковій тиші до нас чітко долинули голоси:

– Куди ці москалі могли з хати подітися?

– Загнув ти, друже Мирон... Треба знати наперед, коли вони звідти вибралися.

– Вдова каже – нічого не чула.

– Думаеш, бреше?

– Для чого їй брехати? У неї москалі чоловіка розстріляли. Бач, друже Лютий, вони нас таки бояться – тікають, ховаються, все тихцем.

– Може, пошукаємо? Далеко не могли втекти, друже Мирон.

– Раз виповзли з хати серед ночі – досвідчені сучі сини. Чув, вдова казала: велике цабе до неї голова спати привів. Наче сам начальник міліції з Олики.

– Не може бути.

– Чому?

– А щоб так пощастило – не може бути.

– Де ж пощастило: втекла ж москальня...

– Та отож – начальник міліції не кожен раз сам до рук прийде.

- Аби ж знати...

- І я про це. Ось тому й пощастило, тільки не нам - йому. Слухай. - Пауза, яку витримав той, кого назвали Лютим, тривала страшенно довго. - А що, як вони он там, у копиці ночують?

Після цих слів я затамував дух. Не дихав і Калязін. Якщо вони підуть перевіряти, стріляти треба першими. Тільки тепер я второпав всю хибність ситуації: ми, представники влади, працівники міліції, вночі тікаємо з теплої хати на сіно, а потім змушені, мов ті миші, ховатися від бандитів, які поза законом. Так чия ж тут влада і хто тут закон?..

Але висновки, яких у офіцера міліції з'являтися не повинно, зупинив голос того, кого називали Мироном.

- Нема їх там, друже Лютий. Бігме нема.

- Чого це так?

- Дощ вночі падав. Ось тільки перестав, сам хіба не бачив.

- То хай собі дощ, пощо він нам?

- А якби москалі пхалися до тієї копиці, на землі б наслідили. Бач, волого і мокро, слідів не можна не лишити.

Ніколи не вірив я в Бога, ні тоді, ні потім. Особливо після того, з чим довелося зіткнутися незабаром і що затягнуло найближчими тижнями у вир трагічних та непередбачуваних подій. Може, дурницю скажу - тільки нема Бога після того, що довелося мені побачити на власні очі. Якби був - не допустив би... Але тоді, в копиці сіна, була коротка мить, коли я в Бога таки повірив, навіть помолився йому, як умів. «Господи, - промовляв я про себе, - дякую Тобі за те, що послав уночі той рятівний дощ, і саме тоді, коли ми вже заховалися від чужого ока, знищив дощ усі наші сліди на землі...»

- Твоя правда, - почулося нарешті. - Видно, дуже злякалися, далеко забігли. Нічого, ми на своїй землі - нікуди вони від людського гніву не дінуться. Гайда,

друзе Мирон, зовсім видно вже, Остап нервує, напевне.

У тиші почулися їхні кроки по вологій землі. Звуки віддалялися, дуже скоро зникли зовсім, і тоді ми з Калязіним, не змовляючись, спустилися зі стогу. Не поспішали спинатися на рівні ноги, посиділи, перевели дух, тоді полковник сплюнув і просичав крізь зуби:

- От же ж с-суки... А ти кажеш, Мишко...

Нічого, ясна річ, я не казав, зате остаточно зрозумів, які тут умови і на кого треба розраховувати. Вірніше, на кого не треба опиратися: місцеве населення - ці завжди в спину вдарять. Ненависть до радянської влади та її законів чорна та люта, і довго, ой довго треба ще працювати, аж поки...

- За ними? - коротко запитав у Калязіна, підводячись.

- Куди в чорта - за ними: вдова нас тепер цікавить, - полковник теж підвівся. - Солодка удовиця Килина. Недарма ми з тобою, Середа, тут залишилися, ой недарма. От і поставимо їй кілька запитань...

Та нічого ми їй не запитали, не встигли: раптом почувся гул машини, і за мить до подвір'я підкотив наш «віліс». За кермом сидів солдат, у галіфе та чоботях, зате без гімнастерки, в самій нижній сорочці. На ходу з машини викотився Пилипчук, розтріпаний, переляканий не на жарт. Попервах він нічого не міг сказати - тільки руками махав, викрикуючи:

- Там... там... там... пане-товаришу...

У прорізу прочинених дверей завмерла вдова, у самій сорочці, боса, на плечах хустка. Кинувши на неї недобрий погляд, Калязін ступив крок уперед, наставив на жінку зброю, гаркнув:

- Сюди! В машину!

- Ось так? - Удова позадкувала.

- Кому сказано - з нами поїдеш! - Зброя загрозливо гойднулася в його руці.

Все ж таки вдова встигла сунути босі ноги в якісь чуні, що стояли в сінях, та прихопити з собою куфайку з гвіздка. Вона мовчки пройшла через двір, сіла на задне сидіння і мовчала весь час, поки ми в супроводі Пилипчука – а той досі не міг нічого толком пояснити – мчали через усе село до подвір'я Васи Задури, бо з уривчастих фраз селищного голови зрозуміли: щось сталося з дільничним або в дільничного.

Під'їжджаючи до обійстя, почули голосний грудний надривний жіночий крик – навіть не крик, так вие хвора побита собака. За мить ми побачили дружину Василя – вона в порваній сорочці, з розпущеним волоссям сиділа на землі біля криниці-«журавля» й обіймала руками дерев'яний криничний зруб. Біля прочинених дверей на порозі тихо сиділи діти. Ще вчора, менш ніж півдоби тому – такі веселі, а тепер – ніби бачили, як раптом ожила одна з найстрашніших казок. Біля двору товклося кілька людей, які вийшли на крик, – сусіди, і Калязін, ще не зовсім розуміючи, що ж тут відбулося, рывкнув, щойно машина загальмувала:

– Дітей заберіть звідси! Геть дітей!

Його послухались, а він, далі стискаючи пістолет у правиці, перетнув подвір'я. Край жердини «журавля», до якого кріпили відро на ланцюжку, був опущений у криницю. Але бляшане цебро валялося серед двору. Недалеко від відра лежав мертвий пес – ще вчора він із гавкотом кидався до непроханих гостей, а Василь цитьнув на нього, загнавши в буду. Тепер собача голова лежала в калюжі крові.

– Сюди, сюди, пане-товаришу! – дріботів Пилипчук, жестами показуючи – треба витягти щось із колодязя, те, що опустили туди замість відра.

Перехопивши погляд Калязіна, я запхав пістолет у кобуру, наблизився до криниці, взявся за жердину й потягнув на себе. Вона виявилася несподівано важкою, та я напосів дужче.

Під несамовитий жіночий крик та зойки цікавих, котрих чимало набігло за цей час від довколишніх дворів, з криниці виринув дільничний Василь Задура.

Висів замість відра, підвішений за ланцюг. З мертвого тіла на мокру землю капала вода.

Погано пам'ятаю той день. Не тому, що п'яний був, хоча пом'янули як слід того, хто не встиг стати справжнім другом. Калязін звелів нам із шофером знімати мертвого дільничного з криничної жердини, Пилипчуку та набіглим схарапудженим «стрибкам» – розганяти народ по хатах, а сам по телефону з селищної ради подзвонив до районної енкаведешної управи, і за півтори години в Ямках стояв взвод, як їх тут називали, «червонопогонників».

Ми з Калязіним на власні очі бачили бандерівців, чули, як вони говорили про Остапа, тобто про Данила Червоного. Отже, підтвердилося, чиїх то рук справа. Власне, інших версій та припущень після розповіді згорьованої жінки й не було. Коли дружина, тепер уже вдова вбитого дільничного, прийшла до тям (хоча про яку притомність тут можна говорити, самі ж розумієте), то розказала: прийшли вночі трое. Точний час не запам'ятала, не дивилася на годинник, не до того, але дощ саме почався, це точно пам'ятає. Василь не відчинив би просто так, але почув – з гостями біда. Так і сказав жінці перед тим, як відімкнути двері. Потім усе закрутилося: вломилися трое, на вигляд – хлопці з лісу. Перший ударив Задуру в обличчя прикладом автомата, але дільничний встояв на ногах, – тоді його вдарили знову. Навалилися двоє, били ногами, а третій наставив на жінку револьвер, у зброї дружина фронтовика хоч не хоч розбиралася, наказав сидіти тихо, не кричати, не будити дітей – інакше всім хана. Задура, видно, теж це почув – не кричав, поки били, тільки стогнав та скреготав зубами. Тоді його витягнули на вулицю, жінку потягли за ним. Там, у дворі, стояв гурт озброєних лісовиків. Скільки їх було, перелякана жінка не рахувала. Сказала: подумки попрощалася з Василем, бо ті, з лісу, пощади не знають до тих, хто служить совітам, навіть сама молилася, мов перед смертю. Не стрималася тільки, вигукнула: «Дітей пожалійте!» Тоді той, кого вона визначила як старшого відповів: «Як повиростають та служитимуть москалям – тоді не пожаліємо. А тепер хай знають, за що їхньому батькові винесли вирок». Навіть звелів комусь піднімати малих – хай дивляться, та один із тих, хто тримав побитого Василя, промовив: «Буде з них, друже Остап. Ми ж не звірі, не москалі – з дітьми не воємо. І мамку займати не слід – хто дітям розкаже про батька-юду?» Далі той, кого назвали Остапом, звелів жінці хутко зібрати харчі в мішок, всі, які є: «Москалів незле приймала, то своїх так само мусиш».

А після того двоє прикрутили Василя Задуру за ший ланцюгом до криничного журавля. І повісили в жінки на очах, тоді скрутили їй руки, запхали кляп до рота... і згвалтували. Пішли, залишивши її надворі. Перелякані діти довго

сиділи в темній хаті, лише під ранок старший хлопчик насмілився постукати до сусідів. Ті гукнули Пилипчака, що жив неподалік...

Собаку, як потім з'ясувалося, не застрелили. Пес загавкав, побачивши чужих, це розбудило Задуру. Потім, коли бандерівці товкли його в хаті, один із тих, хто чекав назовні, рубонув собаку по голові сокирою. Стріляти, виходить, вони не ризикували, взагалі діяли тихо, щоб нікого не переполохати. Мабуть, знали, що в селі ночує начальник міліції. Напевне, хотіли розправитися і з ним, для цього і ходили потім до вдови. Лише завбачливість Калязіна, його обізнаність із місцевими звичаями та дощ врятували нам життя.

Саме на дощ я тоді звернув увагу. Зафіксував цю обставину, вірний набутим за півтора останніх року навичкам оперативно-розшукової роботи. У зв'язку з убивством дільничного Задури міліції жодних заходів вживати не треба було, адже і без того зрозуміло, чиїх це рук справа і кого треба шукати. Інше питання: де саме шукати Данила Червоного...

Вдову Килину, просто так, як була, – в чунях на босу ногу, нічній полотняній сорочці та куфайці, повезли в район, у розпорядження МГБ, але досвідчений у таких справах Калязін зітхнув: не буде з неї користі для слідства.

Зв'язок із Червоним? Так бандерівці вночі, вважай, до кожної другої хати заходять: там їм харчі збирають, бо місцеве населення годує тих, хто називає себе повстанцями. І, як пояснив полковник, людей теж можна зрозуміти: тих, хто не пускає до себе вояків, за симпатію до більшовиків можуть підпалити. Люди бояться за своє життя, а по автоматнику в кожную хату не посадиш...

Загалом за зв'язок із Остапом, чи то пак Червоним, в окрузі можна гребти людей пачками. Це зайвий клопіт, для роботи з місцевим населенням не дарма радянська влада направляє на місця агітаторів.

Тоді й справді користі від затриманої вдови НКВД не буде. До неї прийшли, бо там ночували «москалі» – ми з Калязіним. Якби селищний голова поклав нас до іншої хати, по наші душі прийшли б туди. Тому варто краще розібратися, хто саме оперативно повідомив Червоного в лісі про те, що в Ямках ночує начальник районної міліції. Але й тут нічого нового для себе Калязін шукати не радив: очі й вуха у бандерівців є в кожному селі, в кожному місті, на кожному хуторі, і виявити ці зв'язки МГБ та міліція намагаються вже кілька років.

Практично відтоді, як наші вибили з Західної України німців, знову встановивши тут свою владу. І кінця-краю цьому не видно. Тож вишукувати зв'язкових, виявляти агентурні мережі, придушувати бандитські кубла – головне завдання всіх підрозділів МГБ. Тоді як показові акції, як це убивство дільничного – основний метод ворога, спрямований на залякування населення, отже, це вбивство аж ніяк не стане відправною точкою, з якої можна напевне вийти на слід Данила Червоного.

І все ж таки: дощ.

Під вечір, коли все потроху вляглося і в хаті Задур готувалися до похорону загиблого, я спробував поговорити про це з Калязіним. Правда, в нього голова, як він сам сказав, була забита зовсім іншими справами, тому, напевне, він до діла не простежив хід моїх думок.

А мислив я, як мені здавалося, досить просто й логічно. Коли вночі ми перебралися з хати на сіно, полковник сам назвав мені час: нуль годин двадцять хвилин. За три години, тобто, десь о третій двадцять, я мусив змінити його на варті. Отже, при бажанні можна вирахувати, коли почався той рятівний для нас дощ: приблизно о третій годині ночі. Бандерівці вдерлися в хату дільничного, коли дощ почався або вже йшов, але не перед самим світанком, бо жінка Василя, не зафіксувавши часу, точно пам'ятає: знадвору було ще темно. Сіріти, як я помітив, почало після четвертої ранку, я б навіть сказав – десь навіть о п'ятій ранку. Ось тоді ті двоє біля хати вдови і з'явилися.

Калязін або не розумів, до чого мені ця вся математика, або, швидше за все, не хотів думати. А мене дуже цікавило, звідки взялася така велика група людей. Вірніше – як вони серед ночі пройшли повз нас, точніше – повз полковника, який саме не спав, бо стояв на чатах. І він, і я прекрасно бачили, куди, в якій саме бік пішли ті Мирон та Лютий. А рухалися вони до лісу, в напрямку, протилежному центральній частині села, де стояли хати селищного голови Пилипчука та дільничного Заруби.

Отже, група озброєних людей пройшла повз нас, і Калязін їх не почув. Я навіть не припускаю, що начальник міліції спав на посту, ба більше: він сам подбав про нашу безпеку після того серйозного застілля. Або Червоний зі своїми людьми зайшов до Ямок з одного боку, зробив свою справу, а потім, почекавши для чогось зайву годину, залишив село і вийшов до лісу з протилежного краю. До того ж іще й послав двох своїх вояків до вдови, по наші душі.

Усе це нагадувало метушливу біганину, а не організоване та узгоджене пересування добре вишколеної групи так званих повстанців – ось яким уявляв я собі загін Данила Червоного. Він уже десять років воює проти всіх зі зброєю в руках, та ще й двічі тікав із полону. Але ж я мусив скласти про ворога правильне уявлення – адже тільки так зможу оцінити його, відповідно – власні сили, та краще й швидше пристосуватися до нових умов служби. Бо тепер справді зрозумів: той кримінальний бандитизм, із яким я стикався, немає нічого спільного з тим, що твориться тут, – зі збройною боротьбою. Злочини кояться не для власного збагачення. Усі дії тут спрямовані проти радянської влади, а отже, тут іде війна, і лінія фронту – всюди, куди оком не кинь.

Мої міркування про час появи боївки Червоного в селі та ймовірний шлях відходу, як і слід було чекати, зовсім не зацікавили Калязіна. Його більше хвилювало те, що з убивством Заруби Ямки залишаться без міліціонера, котрий виконував би обов'язки дільничного. Бо взвод бійців МГБ, присланий сюди під обід, навряд чи затримається тут надовго. Усі оперативні дії, вжиті за наказом їхнього командира, молоденького лейтенанта з червоними чи то від недосипання, чи то від самогону, чи від усього разом очима, звелися до вибіркових допитів та обшуків, які, звісно, не дали жодних результатів. Якщо не вважати результатом конфісковані у двох хатах продукти: лейтенант заявив, що це приготували для бандерівців, тому якщо їх не вдасться піймати, то хай хоч трошки посидять у своїх криївках голодними. Так я дізнався: криївками називаються підземні бункери, облаштовані та старанно замасковані в лісах. Там ховаються бандерівці, і, як я, знову ж таки, почув від емгебешного лейтенанта, від недавнього часу керівництво апарату держбезпеки налаштоване на виявлення криївок по довколишніх лісах. «Викуримо, як лисиць із нірок!» – пояснив червоноокий.

Саме тому підвечір Калязін запропонував мені залишитися в Ямках дільничним. Це була саме пропозиція, але, знаючи полковника, я прекрасно розумів: він може і наказати, і будь-кому іншому на моєму місці він віддав би відповідний наказ. Але мені, за великим рахунком, і наказ не потрібен, бо я сам збирався посісти місце Василя Задури. Так само добровільно, як недавно Калязін заступив на місце загиблого наглою смертю начальника олицької міліції.

Дивно якось усе виходило: погодившись тимчасово, до особливого розпорядження виконувати обов'язки начальника міліції, полковник Калязін тримається на цій посаді з березня, і його сприймають як не тимчасового, а справжнього начальника. Отже, відразу погодившись тимчасово заступити на місце Задури, я знав, що затримаюсь тут, у Ямках, надовго.

Уявіть собі: я пробув тут менше місяця, і за цей час сталося стільки подій, суть яких я, людина з партійним квитком у шухляді, до сьогоднішнього дня відмовляюся розуміти...

7

Солдати простояли в селі три доби: справ для них у цих місцях не бракувало.

У Манівцях, що за двадцять кілометрів від Ямок, трапилася відкрита сутичка бійців МВД із бандерівцями, судячи з усього – зі всюдисущою боівкою Червоного. Налетіли посеред білого дня. Рота супроводжувала до Луцька вантажівки з місцевими жителями, котрих організовано везли на вокзал, щоб відправити на нове місце проживання: промисловий Донбас поставав із руїн і робочих рук катастрофічно не вистачало. А я вже знав: бандерівці закликали тутешніх селян та городян бойкотувати переселення, називаючи їх примусовими.

Бачив я й схожу листівку, тримав у руках, навіть читав. Ну, що можу сказати... Раз люди тут несвідомі й не розуміють, де саме радянській владі потрібні робочі руки, то вони самі винні в тому, що їх перевозять примусово, під конвоєм... Ось вам і вся казочка.

Про сутичку в лісі під Манівцями мені коротко переповів по телефону Калязін – він поїхав раніше, щоб швидше залагодити всі формальності, необхідні для мого вступу на посаду дільничного в Ямках. Загиблі є з обох боків, двох убитих бандерівців упізнали, і є достовірні відомості про те, що вони з боівки Остапа. Власне, Калязін інструктував мене і про поранених: вони серед нападників напевне є. Переховувати їх можуть не в лісі, а по сільських хатах – у підготованих для таких випадків криївках. Я мусив мати це на увазі, адже цілком ймовірно поранених переховуватимуть на підпорядкованій мені території.

На той час я вже освоївся на новому місці. Отримавши у спадок від покійного Задури той самий німецький мотоцикл БМВ, змотався на ньому до райцентру, забрав свої нехитрі пожитки й оселився поки що в селищній раді, окупавши шкіряний тапчан у кутку однієї з двох кімнат – меншої, де сиділи рахівник та бухгалтер. За поляків тут була управа, а німці зробили відділок допоміжної поліції: до будівлі прилягав підвал, де можна було замикати затриманих. Мій попередник теж використовував цей льох як камеру попереднього ув'язнення,

але охороняли затриманих «стрибки», а Задура жив удома. Селищна рада – то єдине місце, де був телефон, а це мені пасувало якнайкраще.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Виноски

1

Використано фрагмент справжньої листівки, поширеної УПА у 1947 році. (Тут і далі прим. авт.)

2

Дефензива – польська політична поліція та контррозвідка, діяла в період 1918–1939 років.

3

Поц (ідиш) – чоловічий статевий орган. Поширене як жаргонне слово в одеському та інших південних регіонах України. На відміну від ідиш, в українській мові не завжди вживається як нецензурна лайка.

Купити: https://telnovel.me/kokotyuha_andr-y/chervoniy

надано

Прочитайте цю книгу цілком, купивши повну легальну версію: [Купити](#)